

Opstellen

Henri Hartog

Editie Jan Noordegraaf

bron

Henri Hartog, *Opstellen* (ed. Jan Noordegraaf). De Vrije Vogel, Leiden 1975

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/hart028jnoo01_01/colofon.php

© 2015 dbnl / Jan Noordegraaf

Bourgeois-literatuur

Eene polemiek

I

Aan den Heer E.W. Thijssen.

Vergun mij eenige opmerkingen te maken naar aanleiding van uw serie-tje 'Bedenkingen' in *De Jonge Gids* van Februari. Het is mij al zoo vaak overkomen, dat ik wilde reageeren tegen een artikel of een boek, dat ik had gelezen, maar meestal verslapt mijn wil van tegenspraak door de overweging: laat ik zooveel mogelijk het contact met die schrijvende bourgeois vermijden: want als gij met iemand in discussie treedt, dan stelt gij uzelf op voet van gelijkheid met den man, dien gij tegenspreekt of waarmee gij disputeert; wanneer gij in het een of ander letterkundig blad bijv. een artikel tegen die of die, naar aanleiding van dit of dat schrijft, dan heeft dat ongeveer dezelfde beteekenis, alsof gij een salon betreedt en daar met den een of anderen meneer min of meer behaaglijk aan 't beminnelijk-in-den-vorm-redekavelen trekt, en ik, die als proletariër, het als een val van mijne persoonlijkheid zou beschouwen, als ik metterdaad in een salon kwam -, ik kan er gewoonlijk niet toe komen, te gaan redeneeren met lieden, wier standgenooten mij en mijne klassegenooten verachten en verfoeien, eene verfoeiing en een verachtingshoon, die ik zelf sensationeel altijd heb ondervonden. En de letterkundige schrijvers in dag- en weekbladen zijn bourgeois, artistbourgeois, en dus soms royaler en opener en ruimer van opvatting, dan de andere bourgeois, maar toch zoeken zij de aanraking met het bourgeois-publiek, flikflooiën en dienen zij de bourgeoisie, en daarom, hoe ik hun werk dikwijls bewonder en hen daarin nader, solidair met hen kan ik mij in weerwil van hunne soms geuite, libertijnsche opvattingen niet voelen.

Maar voor dezen keer wijk ik van mijn gedragslijn af en wel: 1e. Omdat gij den toestand van het proletariaat bij uwe literatuur-bepeinzingen betreft, en ik zelf, zooals ik reeds ge-

zegd heb een proletariër ben, d.w.z. niet een zoogenaamd geleerd proletariër, neen, ik heb tot verleden jaar vijftien jaar gewoond in een hofje te Schiedam, wel niet onder het allerarmste en meest-door-de-maatschappij-verbeestlijkste proletariaat, maar toch heb ik behalve veel ellende gezien, ook zelf de beroerdheid van het proletariër-zijn in zeer acuten en vernietigenden vorm ondergaan. Daarom meen ik wel het recht te hebben mij uit te spreken over uwe meeningen en die van sommige uwer medestanders. Nu komt het mij voor, dat enkele der schrijvers in *De Jonge Gids* nog lang niet kunnen beschouwd worden als herauten van een socialistische literatuur, waarvan het inspireerend en leidend sentiment het eindeloos mededoogen, eindeloos als het mededoogen van Christus zelven zou moeten zijn. Vele der stukken tot nu toe in *De Jonge Gids* verschenen geven blijk van een overdreven schatting van de beteekenis der geslachtsverhoudingen en der geldende opvattingen over het geslachtsleven. In den roman van den heer Habbema vindt men behalve enkele philippica's, ook kleinere opmerkingen, waaruit blijkt, dat deze heer het verhaal van het samenleven van een heer met een maintainée, niet voornamelijk belangrijk vindt om de liefde en andere qualiteiten van het met-elkaar-levend paar, maar bovenal, omdat het genot van dit leven ervaren wordt in een *buitenechtelijke* verhouding en - o, bourgeois - in den omgang met een vrouw van geringer ontwikkeling en stand. Heel veel van de genotrijke ervaringen in den roman lijken vooral van gewicht, omdat de schrijver ons schijnt toe te roepen: kijk eens, wisten jelui dat wel, hoe kalm-gelukkig je met zoo'n gesmade maintainée kan zijn. En telkens denkt men: nou ja, al die minnekoozerijtjes, al die twistjes-en-weer-verzoeninkjes, die kan je net zoo aardig hebben als je getrouwd ben. Met het verhaal, dat hier en daar zeer duidelijk een pleidooi voor het vrije liefdeverkeer wil zijn, richt de schrijver zich, zonder dat hij het zelf merkt, tot de jongelieden uit den bourgeois-stand, die geen geld genoeg hebben, om met fatsoenlijke meisjes te *trouwen*.

Als ik ronduit mijne meening mag zeggen over sommiger werk in *De Jonge Gids*, dan krijg ik den indruk, dat men hier te doen heeft met lieden, die van het woelige jongelui's leven

een beetje beu zijn geworden, en die nu in de berouwvolle rust na de roes eene verteederling voelen voor de arme meisjes, die zij zelf eerst verachtten en voor hun corpus exploiteerden. Zij zijn nu helemaal gerevolteerd tegen de maatschappij, maar zij zien niet, dat het lijden van het proletariaat zich nog openbaart in tal van andere omstandigheden en verwikkelingen dan in sexueele afzichtelijkheid.

Maar dergelijke lieden kunnen ons niet de ‘schoone, onverwoestbare beweging’ openbaren, waarvan gij spreekt.

Alleen de heer Heijermans Jr. geeft in zijn roman ‘Diamantstad’ het werk, dat misschien gezegd kan worden eene beweging te representeeren; dat in elk geval goed, nobel en schoon werk is, en hem moet men bewonderen en vertrouwen en genegen zijn. Hij is vóór het volk en voor-het-volk. Ik wil nog dit opmerken, dat ik hier geen literaire waardeering van het werk ‘Kamertjeszonde’ behoef te geven.

2e. Ik ben 't in zoover met u eens, dat in de visie der bourgeois-schrijvers van de *Nieuwe Gids* het volk, hoe luttel er ook over geschreven is, meestal geleefd heeft als liederlijke, stinkendevuiliken, en dat die schrijvers van het heroïeke en groote lijden in al zijne manifestaties nooit iets hebben gevoeld, dan misschien het uiterlijk-kleurige. De literatuur van *De Nieuwe Gids* echter was individualistisch; dit kon trouwens niet anders, het is een cultuur-historisch verschijnsel, dat zich logisch en noodzakelijk voltrekken moest, toen de maatschappelijke instituten, die vroeger de menschen met een levende liefde bezielde te gronde gingen onder de critiek van deze eeuw. Deze beweging is trouwens niet alleen in de Hollandsche literatuur merkbaar, en in haar oorspronkelijk sentiment niet minder maatschappelijk-revolutionnair, dan de socialistische literatuur, die gij schijnt te verwachten. Hoe deze beweiging zich individueel ontwikkelde in de geesten ligt opgesloten in v. Deyssels formule: observatie-impresie-sensatie-extase. En als men het noodzakelijk-individualistisch karakter goed begrijpt, dan zal men ook het onjuiste beseffen van uwe bewering, dat de heer Kloos zijn hoofd te diep heeft vastgewroet in den dooden molshoop van *doode zeden, dood leed, dood algemeen-*

menschelijks. Juist integendeel, juist omdat de burgerlijke instellingen voor hen dood waren, hebben zij eerst een levende taal geschapen, (resultaat van de ontvankelijk-stelling hunner zinnen) en hebben zij gesproken van *levende* dingen, hun levend ik, de natuur, de liefde. Vandaar de poëzie van Perk, van Kloos, van Gorter, vandaar de romans van het droomende en ontredderde *ik* Van Aletrino, vandaar het beschrijven-van-het-geziene-alleen van V. Looy bijvoorbeeld.

Ik ben het ook met sommige uwer opmerkingen onder IV, VI en VII eens, ofschoon ik moet betuigen, dat er toch waarlijk niet veel nieuws in staat: dat b.v. uwe opmerking, dat ‘de smeerlappen, die Nana's voortbrengen, die Nana's kweeken, Nana's koopen, levens verwoesten’, er een is, die al voor langen tijd in socialistische geschriften en bladen gecirculeerd heeft. Het is volkomen waar, dat de schrijvers van '80 het altruïstisch sentiment misten. Niet alleen de schrijvers, ook de schilders en illustrators. Behalve het zoetig-sentimenteel poëtisch gevoelde verdriet van Scheveningsche visschers b.v., heeft men nooit kunnen zien, dat het leven van het volk hen ook maar eenigszins aandeed. De *Kroniek* heeft eenige jaren week op week satirieke prenten gegeven, en terwijl het gedoe van allerlei ambitieuze staatkundigen hen bezighield, hebben zij door de steden geloopt, zonder dat hen ooit maar eenigszins het groote en monumentale lijdensleven van het volk heeft bewogen, gelijk het in Frankrijk Steinlen, Willette, Ibels e.a. heeft getroffen. Gij ziet, dat ik het in vele opzichten met u eens ben. Ik heb echter voor de meeste literatoren van '80 veel bewondering en hoogachting, omdat ik geloof, dat zij goed werk altijd zullen accepteren en apprecieeren, welke levensbeschouwing er ook leerstellig uit valt af te leiden.

Nu wilde ik nog iets zeggen over uwe waardering van den heer Coenen. Ik heb in kleine joodsche blaadjes wel eens hatelijkheden tegen den heer Heijermans Jr. gelezen, omdat hij de gebruiken van het joodsche leven in hunne kleurige eigenaardigheid beschreef. Ook heb ik wel eens joodsche lieden gesproken, die zich daarover opwonden en zeiden, dat de heer H. een anti-semiet was. Heel dwaas, want het helpt niet, heb ik de

lieden dan wel eens pogen uit te leggen, dat men juist erg veel van de Joden moest houden, om er zoo over te schrijven, als de heer H. begonnen is te doen.

Tegen u wil ik iets dergelijks zeggen; als de heer Coenen het leed, dat hij beschreef niet had meegevoeld dan had hij den roman 'Een zwakke' niet kunnen schrijven. Het leed, dat vooral de vrouw zoo prachtig-devootlijk neerbuigt en drapeert als met lange rouwgewaden, dit voelt ieder, die hooren kan in de lange beschrijvingen van de pijnlijkheid der dagelijksche conflicten, en de beschrijving van de zwakke is vol van zich-zelve-murmelende lijdens-lyriek, in de evenmaat der volzinnen, in de zorgzaamheid der plastische bewerking, in de treurige vermelding der gewaarwordingen. De heer Coenen is geen levenshater. Een levenshater werkt niet, en sterft in apathie. Zijn werk is daarom superieur aan het werk van Emants, dat droog-nuchter en ook eenzijdig is van verklaring. De heer Emants is iemand, die zoo den indruk geeft dat hij het wel weet, en dat hij best mee kan doen; maar juist omdat hij zijne verhalen als vooropgestelde problemen uitwerkt, ziet men te sterker de eenzijdigheid van zijne bourgeoisopvattingen.

Dat hij 'knap, eerlijk en wijsgeerig' is, och, dat zal ik niet ontkennen!

Dit wilde ik zeggen, en tegelijk, dat u maar moet schrijven, wat u voor waarheid houdt, gedachtig aan een opmerking van Emerson, die ik vond in een bundeltje vertaalde essays, n.l. dat gij, als ge vandaag niet schrijft vrat ge voor waarheid houdt, morgen uwe waarheid bij een ander geboekstaafd vindt.

II

Gaarne maak ik van de mij toegestane gelegenheid gebruik, om wat gij '(mijn) betoog' noemt nog wat uit te breiden en te verduidelijken, om daarmee de voornaamste tegenwerpingen in uw repliek te beantwoorden. Maar vooraf moet ik herhalen, wat ik reeds zeide in de Maart-aflevering van de Jonge Gids,

n.l. dat ik het in vele opzichten met u eens ben, hiermee bedoelende, dat de aandrif, die u op zeker oogenblik met een sterken weerzin en minachting prikkelt tegen literaire en maatschappelijke verschijnselen, ook mij gemeenzaam is, dat ik in de levens-aanschouwing, die u revolteert en doet woeden, er een herken, soortgelijk aan de mijne, hoewel zij bij mij niet tot dezelfde meeningen over en waardering van literatuur leidt als bij u. Indien er een brand uitbreekt in een groot huis met vele verdiepingen en iemand, in eens daartoe aangedreven door een impulsie van smartelijk-hem-pijnende verantwoordelijkheid voor het kind, dat op de bovenste verdieping ligt te spelen, zijne ontroering bedwingend, door de schroei-hitte dringt en het kind redt, dan is deze man beter en grooter dan een ander bewonder van het huis, die, net in den tuin zijnde als de brand begint, op zijn gemak een roos plukt, en dan in onbevangen artistieke kalmte zich verdiept in de impressies, die de brand hem geeft. Als V. Deijssel met hetzelfde grootsche gebaar, waarmee hij vroeger toornde tegen de slechte literatuur en de onbeduidende lieden, die prullige boeken schreven, zijn zware vervloekingslyriek lanceerde tegen de kapitalistische verdrukking en zijne bladzijden waren vol van de verschrikkelijke visioenen van ellende en jammer en verdwazing, die de aanschouwing der kapitalistische maatschappij hem zou kunnen inspireeren, dan zou hij een man zijn van grooter beteekenis dan nu; de dichter-criticus van eertijds zou herleefd zijn als maatschappelijk profeet, en een profeet is een grooter mensch dan een individualistisch dichter. Maar nu in de plaats van zijne hartstochtelijke lyriek van voorheen zijn gekomen prachtige, zacht-stemmige causerieën, met stukjes Maeterlinksche levensdoorgronding, nu onderga ik niet minder de bekoring van zijne levende stem. En zoo kom ik vanzelf aan de bewering, waar ik 't in de eerste plaats over hebben wou.

Gij zegt: ‘Zij (de N. Gidsliteratoren) evenwel hebben de taal gelikt en belikt als een *abstrakt* ding, gelijk zij zich het werkelijk leven op de zonderlijkste wijzen *fantaseerden*.

Zij schiepen eene ledige taal, opperste gang eener bourgeois-literatuur, even schoon, even nutteloos, even vervelend op den langen duur als eene pauw’. Het is wel mogelijk, dat wij

ieder iets anders bedoelen. Liever dan door redeneering uit te leggen, wat mijne bedoeling is, als ik zeg, dat zij eene levende taal schiepen, zal ik een paar voorbeelden aanhalen, die mij altijd in mijn geheugen zijn gebleven. In eene beoordeling van Couperus' *Wereldvrede* schrijft V. Deijssel: 'terwijl van tengere onmacht in hem sterft de bloem van hetzelfde gevoel, dat ook *in ruige struiken* daar wild bewogen *huivert en druischt* in het volk in de diepte.'

Uwe karakteristiek: 'zij hebben de taal gelikt en belikt' is, dunkt me, niet van toepassing bijv. op dit zinnetje.

Er zijn hier eenvoudige woorden gebruikt, woorden, die iedereen kent, doch die door de uiterst fijne intuïtie van den artist zijn ontdekt en door zijn taalgehoor van klank tot klank zijn gevoeld als de plastische verbeelding van de beweging der 'ruige struiken.' Ik denk vooral aan de woorden: 'huivert' en 'druischt'. Als gij deze woorden leest in 't verband, waarin zij in den volzin voorkomen, dan voelt gij, door de samenklanking der medeklinkers en klinkers, hoe sterk beeldend deze woorden de beweging der struiken geven van het zuchtend ritselen tot het nukkige en vermoeide schudden toe. De schrijver heeft een sterk gevoelde sensatie gehad, d.i. dus iets levends, en zijne weergave in taal is daaraan gelijkwaardig, daarom is zijne taal levend. Ander voorbeeld:

De boomen dorren in het laat seizoen
En wachten roerloos den nabijgen winter.

Dit zijn twee regels uit een sonnet van Kloos; zij geven het décor van 's dichters stemming; een grijze, loome herfst dag. Het is wederom zeer eenvoudig, maar door den sleependen gang der klanken is het juiste effect verkregen. Men herkent in die twee regels onmiddellijk het typisch Hollandsche landschap, evenals men in verzen van Verlaine de atmosfeer van het Fransche landschap hoort ademen; ik ben wel nooit in Frankrijk geweest, maar ik ben zeker van hetgeen ik beweert, omdat men in de epiek van Flaubert en in de schilderijen van de Barbizon-school zich bevindt in een landschap van dezelfde stemming als in verzen van Verlaine. Ik geef een paar voorbeelden, maar er zijn bij v. Deijssel, v. Looy, Prins e.a. honderden te vinden, die als met flikkeringen uwe oplettende verbeelding verlichtend, de geziene of gehoorde dingen

in uw bewustzijn doen herleven, zooals het bliksemlicht de boomen ontdekt uit het duister omhoog. En als een schrijver u zoo de ziel der dingen doet gevoelen, dan is zijne taal niet *ledig*, niet *gelikt*, maar *levend*.

Nu kunt gij mij natuurlijk tegenwerpen, dat al die sensaties onbelangrijk zijn, onbeduidend, ziekelijk vaak of pervers, dat de smart en de weemoed, die een deel der *Nieuwe Gids*-werken uitdrukken, het nietig leed is van zelfkwellers, die hunne smarten of smartjes vertroetelen, en in zoover gij zoudt willen beweren, dat deze smart onbeteekenend is, vergeleken bij de oneindig veel grootere ellende van het proletariaat onder de overheersching van het kapitalisme, ben ik het volkomen met u eens. Evenals de zinledige begeerte naar roem, glorie, de geraffineerde ijdelheid is van de lagere ambities van menschen, die graag lid zijn van comité's, gaarne allerlei baantjes hebben, die hen 'geacht' doen zijn bij hunne medeburgers, zoo is de lyriek van eigen smarten van inferieuren aard, omdat zij de verglorieïng is van het vergoddelijkt beginsel der huidige maatschappij, het egoïsme. Maar dit is de vraag niet. Als gij aan iemand kunt zien, dat hij lijdt en ongelukkig is, dan gaat het niet op om te zeggen, dat het niet zoo erg is, omdat hij de ergheid van zijn leed overschat. Als iemand, een barbier bijv., lijdt onder de dwang-idée, dat hij zijn rechterarm niet kan oplichten, dan zou het onverstandig zijn tegen dien man te gaan zeggen: 'Kom, kom, allemaal verbeelding, zeep me maar 'es gauw in en scheer me maar 's netjes.' En als nu deze man het vermogen had, om zijn angsten en smarten zoodanig in proza of poëzie uit te drukken, dat de lezer sterk aangedaan werd door het verdriet waarvan hij leest, dan had de klager iets levends in taal gezet en was de taal daardoor zelf levend geworden. Beter zou het zijn als de zelfkweller dacht: 'ja, mijn eigen ellende is wel erg, maar als ik haar vergelijk bij het ongeluk van andere lieden, o, dan is 't haast belachelijk ervan te spreken, laat ik, die in smart leef en voor smart-aandoeningen ontvankelijk ben, beproeven me geheel in te leven in het verdriet van die zooveel ongelukkiger menschen.' Gij zelf, die spuwt op het bourgeois-

individualisme, gij beseft niet hoe zeer gij nog individualistisch redeneert. Gij spreekt ergens in uw tweede serie 'Bedenkingen' van het 'prachtige' leven. Uw opvatting is verdedigbaar, maar geheel persoonlijk, zoo goed als die van een ander, die het leven een 'misère' noemt. (Ik verdedig niet de opvattingen van A. Aletrino, mijne redeneering behandelt de vraag, in welk geval de taal levend is).

Acht gij het niet mogelijk, dat zelfs een voorstander van de sociaaldemocratie twijfelt en denkt: zal het nu komen, zal, nadat de menschheid eeuwen en eeuwen geleden heeft, er eindelijk een tijd komen, dat de menschen zullen genieten een leven van gave vreugd. De socialistische wetenschap kan u leeren, dat uit het kapitalisme de socialistische gemeenschap zal voortkomen, waarin het leven natuurlijker en gezonder zal zijn dan het tegenwoordig is, maar gij kunt niet anders dan gissen en phantaseeren hoe zich de nieuwe mensch in de nieuwe of volgende maatschappij zal openbaren. De mensch in die maatschappij kan een ziele-leven hebben, waarvan wij niets weten; en uit het samenleven dier menschen onderling kunnen verwikkelingen, processen voortkomen, die wij misschien geheel onmachtig zijn te vermoeden. Is er één levensverschijnsel, dat zonder waarde is voor de kennis der menschheid, en als nu een kunstenaar dit verschijnsel met de taal uitbeeldt, dan zal de taal, die hij schrijft levend zijn als hij een goed kunstenaar is. Zijn werk kan u ergeren, u razend maken door uwe geheel andere opvattingen, niettemin kan zijn taal levend zijn.

Ik wou mijne waardering van de literatuur van '80, die van de uwe verschilt, nog even verdedigen. Dat gij uwe 'Bedenkingen' schrijft, kan niet anders dan goed zijn. Er is een kerkje ontstaan. De lieden die er toe behooren hebben nu genoeg, zoo 't schijnt al voor hun heele leven, zij vernieuwen zich niet, zij spreken over dominée Kloos zijn uitspraken en dominée v. Deijssel zijn meeningen met hetzelfde zelf genoegzame welgevallen, waarmee de kerksche menschen zich verdiepen in de uitspraken van hunnen geliefden predikant: 'Wat zei-d-ie ook weer. Drommels, dat 'k er nou niet

op kan komme, hij zei 't zoo mooi, zeg, Bet, weet jij nog watie zei?' Welke is de invloed geweest der schrijvers van '80 op de lateren, die begonnen zijn met literairen arbeid? Door de psychologieën van het dichter- en artistschap van Kloos, door de met voorbeelden opgehelderde theorieën omtrent de psychische verrichtingen van het kunstenaarsbewustzijn in de critieken van v. Deijssel, hebben deze twee critici de jongere auteurs aan zichzelf ontdekt. En door de subtiele en krachtige weergave van hun sensatie- en gedachteleven hebben de *Nieuwe Gods*-schrijvers het zieleleven der jongeren tot eene grootere gevoelsspanning ontwikkeld. Er zijn daardoor ook leelijke uitwassen ontstaan: het ellendige boek van Robbers, epos van de onbeduidendheid, de Roman van Bernard Bandt, bijv.; er is een geaffecteerd, artistiekig soort van publiek gevormd, dat in kunstkringen samenkomt en zich daar vergaapt van leege bewondering. (Dit publiek-type incarneert zich in het werk van Mevrouw Snijder van Wissekerke). Ook de malle gymnasiasten-verzen zijn een gevolg. (Laten wij echter niet te veel notitie nemen van dergelijke knapen).

Maar neem nu het geval van een man, wiens aandoeningen-hoeveelheid voor het grootste deel bestaat uit indrukken van 'haat, opstand, medelijden', gewekt door de aanschouwing van den barbaarschen invloed, dien de kapitalistische maatschappij uitoefent, stel, dat die man boeken gaat schrijven, dan kan ik mij voorstellen, dat, als in zijn werk de ellende van het proletariaat krijgt en weent en vloekt en radeloos wanhopig te keer gaat, zijn vermogen om u te ontroeren ook hierdoor des te grooter is, omdat ook zijn zieleleven tot een grootere gevoelshoogte is ontwikkeld, door de suggestieve kracht der werken van *Nieuwe Gids*-literatoren. Zijne aandoeningen zijn geheel anders dan die van individualisten, maar dat zij zoo sterk zijn zal voor een groot deel ook aan hun gevoelsopvoeding zijn te danken.

In het laatste gedeelte van uw antwoord betwijfelt gij, of ik werkelijk op voet van gelijkheid disputeer, d.w.z. als nadenkend soldaat van *de* arbeidspartij. Met socialistische mijmeraars, zegt gij, komen wij niet verder, noch met 'be-

gaan-zijn' met het proletariaat. Vergun mij u eerst deze vraag te stellen: Als de heer Colijn een bundel gedichten uitgaf in den trant van zijn Schimpliedje, zou dan voor de waardeering van zijn werk geen ander criterium zijn dan dit: Is de schrijver lid van de S.D.A.P.

Het is van mijne bedoeling eene caricatuur maken, als gij het voorstelt, of ik 'begaan ben met het proletariaat'.

Begaan zijn met het proletariaat beteekent, zoo bij gelegenheid als het pas geeft, zeggen, 'och, wat een stumpert, geef t'r een soepkaartje, zeg, hangt 'r nog niet een ouwe jas, inderdaad, de sociale nooden eischen voorziening'. Maar het gevoel, dat zich zoo uit, is het mijne niet. Vergun mij het u met een voorbeeld uit mijn eigen leven op te helderen, hoe op mijn gevoel de aanblik van het proletarieërs lijden werkt. Enkele jaren geleden was ik nogal erg ziek en uit de bedstee waar ik lag, had ik op een keer net het oog op een buurman van me, die in dronken wanhoop zijn vrouw met een witte spoelkom het hoofd ten bloede sloeg.

Als ik zoo iets bijwoon en ik hoor het verwijtende huilen van de vrouw en het angstige schreeuwen der kinderen en de razende opwinding van den man, dan voel ik, hoe, als fatale machten, een complex van maatschappelijke invloeden deze menschen brengt tot eene dergelijke navrante tragedie van misverstand en verdwazing. Als er 't een of ander lolletje aan de hand is, de kermis of zoo iets, en ik zie honderden menschen zich heet maken om niets, dan heb ik wel eens gedacht: Wanneer zal in al die menschen het besef van hunne knechtschap ontwaken, zóó duidelijk en zóó algemeen, als de wetenschap, dat zij hunne biezen moeten pakken bij de dorpelingen, wanneer de overstroming nadert. En ik voel dan mijne niets-heid, omdat ik er niets aan doen kan.

Ik ben niet geschikt voor actieve propaganda.

Men moet nu eenmaal in het leven kiezen of deelen.

Maar ik moet ophouden met over mijzelf te spreken. Ik heb reeds te kennen gegeven wat een kunstenaar als kunstenaar kan doen, als hij zich bewust is van de kapitalistische verdrukking. Als hij de boeken schrijft, die ik aanduidde, doet hij dan minder dan een ander, die zich gewoon aansluit bij de S.D.A.P., of moet hij noodzakelijk in zijn werk de poli-

tieke aktie bepleiten?

Misschien beteekent zijn werk voor de organisatie van het volk niets, misschien is het niet meer dan een spoegworp op het bakkes der bourgeoisie. Uw redeneering lijkt mij wel wat tyranniek toe. Gij moest toch bij het schrijven uwer ‘Bedenkingen’ eens bedenken, dat gij in *De Jonge Gids* alleen de bourgeoisie bereikt, en uw werk daardoor reeds niet veel meer beteekent dan eene speciale liefhebberij. De heer V.d. Goes is in *De Nieuwe Gids*, in het Tweem.

Tijdschrift, in *De Kroniek* al jaren aan het plukharen met allerlei bourgeois-economen.

Is het socialisme daardoor veel verder gekomen? Het misverstand van Zola, die met ‘justice, humanité vérité’ de bourgeoisie dacht te overreden, heeft voor de zooveelste maal bewezen, dat alles ondergeschikt is aan de organisatie van het volk.

Die iets van beteekenis wil doen voor het volk, moet, zonder te begeeren leider of leidertje te zijn, als nederig zendeling onder het volk gaan, en, al ware het met de turksche trom en de reclame van het heilsleger, het volk om zich heen verzamelen, om het tot bewustzijn van zijn toestand te brengen.

Omdat gij door uw schrijven in de J.G. het volk geen zier wijzer maakt, is uw hooge toon eenigszins bedenkelijk en uw werk literatuur als de rest. Vaarwel!

Letterkundige verschijnselen

Anna de Savornin Lohman

Eenige tijd geleden kreeg ik inzage van het werk: *Over Boeken en Schrijvers* van ANNA DE SAVORNIN LOHMAN, en daar ik opgemerkt had, dat deze schrijfster hulde werd en wordt bewezen, niet alleen door dat indifferente slag van schrijvers, dat in allerlei blaadjes soms wel, soms niet met verstandige anonymiteit vervelende referaten van boeken publiceert: onbeholpen uitgedrukte vergissing over die passage, zoo treffend, en dit 'tooneel' zoo juist geschetst, of van die passage, zoo aangrijpend: - daar ik opgemerkt had dat deze schrijfster niet slechts gevierd werd door die schare van onartistieke liefhebbers, die hier of daar een kolommetje hebben bemachtigd voor hun wel onschuldige, maar niet te min geheel de plank misslaande bewerkjes, maar dat, en omdat zij ook met reverentie en buigingjes wordt behandeld door kunstenaars, die zelfs goed belletristisch werk publiceeren, en van wie men veronderstellen mag, dat zij niet de beschouwingen onderschrijven kunnen over eenigen onzer beste schrijvers, besloot ik, mijn besprekingen in *De Vrouw* te beginnen, met op het gebrek aan literair onderscheidingsvermogen van deze *slecht* beheerschte geest de aandacht te vestigen. *Over Boeken en Schrijfsters*, is de titel voor het boek; het draagt nog een tweeden: Subjectieve opstellen.

Men vraagt zich af, nadat sedert 20 jaar èn Kloos maar wellicht meer nog v. Deysel haar geleerd hebben een boek, een letterkundig, dus kunstwerk literair bekijken, uit zijn compositie, uit de constructieve motieven van zijn architectuur, uit het woord en den volzin, uit het materiaal, waaruit het is opgebouwd, de waarde in het boek te onderzoeken, de geest, waaruit het geboren werd, de dwaling of helderziendheid in de levensvisie van den schrijver, de verwerpelijkheid of onaanvechtbaarheid van zijn houding in het leven, men vraagt zich af, hoe het mogelijk is, dat een schrijfster, wie eenige importantie wordt toegekend, zoo weinig

onbevangenheid, zoo weinig begrip van literatuur heeft, dat zij de domheden herhaalt, die men met den dood van eenige ouderen vergeten waande, en smaalt op eenige anderen, die met kalm inzicht de betere principe's van literatuurbeoordeling hebben aanvaard en toegepast in hun journalistiek.

Men vraagt zich af, hoe dit mogelijk is, maar als men het boek heeft doorgelezen, dan is deze waarheid opnieuw duidelijk geworden, dat iemand, kennis kan hebben van veel en goede literatuur, een voorliefde voor literatuur, zelf eenigszins in staat is, een enkele scène schetsmatig, niet zoo erg slecht, in elkaar te zetten; wel eens een bladzij schrijft van niet onbeminnelijke, tamelijk juiste psychologische doorgronding, en toch onbekwaam kan wezen de waarde van een boek juist, naar een zuiver inzicht van literatuur te schatten; en als men bovendien de eigenschappen van het boek in zijn geest geclassificeerd heeft, dan is het klaar dat door zelfmisleiding, door het wanbegrip van het leven en haar plaats daar in, de onbevangenheid van deze schrijfster vertroebeld is, onbevangenheid, in de eerste plaats noodzakelijk om een boek te verstaan.

De artikelen in dit boek worden aangeboden als subjectieve opstellen. De aard van het subjectieve wordt al dadelijk gekarakteriseerd door het 'voorwoord', waarmee de schrijfster het boek inleidt en met een malicieus knipoogje en grinnekend snoeven anticipeert op het oordeel van den lezer. 'Ik vestig de aandacht van het publiek er op,' zegt zij, 'dat in dezen bundel gesproken wordt (soms op zeer oneerbiedige wijze) over "de" critiek en "de" critici van vele onzer voornaamste couranten en tijdschriften. Wie deze critiek tegenkomt over dit boek in de "toonaangevende" bladen en tijdschriften, die zij *vooraf* onderricht, dat deze critiek wordt uitgeoefend door in dit boek behandelde personen en auteurs'. Het zou beter geweest zijn dit bericht te laten, waar 't geduld kon worden en als reclame eenig effect hebben, n.l. in een uitgevers-prospectus, maar nu dit het eerste is, dat den lezer onder de oogen komt, nu kan men niet anders doen, dan de krijgstactiek van deze

schrijfster afkeuren, het gebaar in dit voorwoord vergelijken met de beweging van die vrouwen uit de achterbuurten, die zich plotseling in het deurgat vertoonen, het doopceel lichten van hun burens, met vinnige ruziewoorden, en als zij hun betichtingen uitgeschreeuwd hebben, en als het raam van haar overbuur wordt driftig opgeschoven, grijnzend de deur toetrekken en naar binnen gaan, zoodra de beleedigde gebuur haar hoofd buiten het raam steekt.

Deze schrijfster geeft te kennen een bewonderaarster te zijn van mevr. Marx-Konings' werken.

In een harer opstellen mevr. Marx-Koning prijzend met oppervlakkige loftuiting, neemt zij zoo een aanloopje om uit te varen tegen den heer V. Nouhuys; men krijgt den indruk, dat dit, het lostrekken tegen dezen criticus, haar voornaamste oogmerk is. Het is haar onmogelijk bij haar onderwerp te blijven, zich geheel te verdiepen in haar bewondering.

In het voorwoord, dat wij afschreven, knipoogt zij tegen den lezer; maar tegelijk merkt men iets van onzekerheid of schuldgevoel, zooals bij het kleine meisje, dat leelijke dingen van haar kameraadjes vertelt, doch door haar vader terechtgewezen, haar vingers in de ooren stopt, als de vader aanvangt, het babbelsuchtige kind te berispen.

In dit voorwoord wordt gezinspeeld op 'de' critici van vele onzer voornaamste couranten en tijdschriften, die zij 'oneerbiedig' besproken heeft. Van die critici worden genoemd; v. Deysse, De Meester, v. Nouhuys.

En waar is het, dat zij 'oneerbiedig' over deze critici schrijft. En waar is het ook, dat een schrijfster als ANNA DE SAVORNIN LOHMAN, die zooverre de mindere is van de drie genoemden, en als kunstenaar en wat hare critische bekwaamheden aangaat, waarlijk wel met meer eerbied mocht schrijven over deze mannen, hoe verschillend en hoe onvergelykbaar hun talent ook zij. Nu verschillen wij in waardeering over den Heer v. Nouhuys met velen zijner bewonderaars. De heer v. Nouhuys heeft bij velen zich den lof verworven, dat hij tracht eerlijk in de bedoelingen van den auteur, die hij behandelt, door te dringen; dat hij is:

eerlijk, scherpzinnig, consciëntieus, wij zullen het niet tegenspreken, maar dit alles beteekent op zichzelf niets.

Er is echter soms iets strams-rheumatiekachtigs in zijn stijl, nooit haast treft gij er zwenkingen van gracie, gebaren van geestdrift of diepe, dweepende liefde, hij is droog verstandelijk-scherpzinnig, merkt alleen het uiterlijk logische of tegenstrijdige eener conceptie; er is iets dor-fatsoenlijks in zijn opstellen, nimmer vindt men er de distinctie en wijschheid van de bredere literaire bespiegeling. Maar toch is deze schrijver achtenswaardig, omdat hij zijn vak eenmaal zijnde te schrijven critiek over literatuur, met levenswijs inzicht zich bezadigd en redelijk uitlaat, en de grootere qualiteiten van zijn meerderen niet nijdassig en kwaadsappig ontkent.

De heer de Meester is altijd een trouwhartig en beminnelijk propagandist van de Nieuwe Gids geweest, schrijft in den geest van zijn meester v. Deyssel, jaren lang heeft hij door citaten en opheldering de lezers van zijn rubriek in de N.R.Ct. opgevoed in het begripen der beteekenis en schoonheid der gangbare, nieuwe en goede literatuur, hij doet daarbij zijn best als onpartijdig en hierin zeker verstandig journalist alle nieuwe literatuurverschijnselen met gelijke belangstelling aan de lezers van zijn rubriek bekend te maken, en er is in zijn vluggepende journalistiek iets luchtigs, is er in zijn ernstige lof of schertsende satire iets fijngevoelighoffelijks, dat hem als journalist zeker onaantastbaar maakt voor een zoo grof-schrijvende publiciste als de schrijfster van 'Over Boeken en Schrijvers'. - Voor wij nu verder gaan en met citaten de critische kortzichtigheid van deze schrijfster in het licht te stellen, wenschen wij nog een paar aanmerkingen te maken. - Men merkt reeds aan den toon van haar voorwoord, men merkt het ook aan den toon van menige bladzij, dat zij, o, misverstand, zich als een strijderes beschouwt, en, o, zelfmisleiding, verwacht, dat zij hevig verguisd zal worden. - Deze schrijfster waarschuwt het publiek, (het publiek) omdat zij de gezaghebbende critiek heeft aangevallen. Nu zouden wij zeggen, ga gerust uw gang; als gij door hartstochtelijke, door satirieke pamfletten, of door verwoesten-

de analyse, door breede diepzinnige bespiegeling ons aantoont, dat die leiders, zooals v. Deysse, bijv. geen vertrouwen waard zijn, dat onze genegenheid en bewondering misverstand waren, dat hun systeem en methode en begrip van critiek niet deugde, dat de werkwijze volgens welke zij ons leerden, waar te nemen en te concipieëren, verkeerd waren, als gij ons een andere methode van literaire beschouwing leeraart, die de kunstenaars het leven grootscher doet aanzien die en tot gevolg heeft dat zij het in grootschere composities zullen weergeven, dan zullen wij ons laten overtuigen door de suggestie van uw machtiger schoonheid en grootscheren wil; en al zal het ons hard vallen, dezulken als v. Deysse, die onze leiders waren, en die wij vertrouwden bij sommige gelegenheden in ons leven, te verstooten als slechte leidlieden, toch zult gij ons bereid vinden, daar niets ons heiliger is dan het leven te ondergaan in ongerepte onbevangingheid, om te luisteren naar uw beteren raad, en den weg te gaan, dien gij ons wijst. Maar met zulke geschriften als ‘Over boeken en schrijvers’ behoeft gij ons dan niet aan boord te komen. - Het volgende is historie, en literatuur van '80. (pag. 80) critiek van de Nieuwe Gids:

‘In een vorig artikel wees ik er op, hoe op letterkundig gebied, de brutaliteit van de jongste generatie de zegepraal behaald heeft op gezond verstand en goeden smaak, hoe 't zelfde publiek, dat in den beginne, en terecht, minachtend de schouders ophaalde voor de *verwongen taal* en het *onzinnig gewauwel* dat eenige *onbekende* jongelui kwamen opdisschen als “de nieuwe kunst” te huldigen en voor de wegwijzers dezer nieuwe richting eerbiedig de knie te buigen. - Een sterk sprekend voorbeeld van deze *zegepraal der tot het uiterste gedreven brutaliteit* is wel de letterkundige loopbaan van den “grootsten prozaschrijver van onzen tijd,” van den *auteur en criticus*: *Alherdingk Thijm*. (Cursiveering van mij H.H.)

De *onbekende* jongelui, die “verwongen” taal en onzinnig gewauwel kwamen “opdisschen” (smakelijke beeldspraak) waren vermoeden wij, Kloos, Verwey, v. Deysse, Helène Swarth, v. Looy, Prins, Aletrino, Netscher of wie anders. Kenmerkend voor deze schrijfster is de opmerking, dat het “onbekende”

jongelui waren. Nu, oorspronkelijk is dit niet, want reeds Uilenspiegel maakte glossen op hun namen. Denkt gij, dat het iets beteekent, alsof gij den naam draagt van een bekend staatsman en gij schrijft slechte critiek en middelmatige romans. Maar laten wij letten op de karakteristiek van v. Deysse. Oorspronkelijk al evenmin. Prof. ten Brink schreef het al in zijn boek: *De Oude Garde* enz.: een jongmensch van weerzinwekkende brutaliteit.

“Een groote mate van volharding in het schelden en schimpen, vooral in bizarre taal, *gepaard* (let op de oorspronkelijke breedpraak van deze schrijfster) aan een schaamteloze pedanterie”. - (pag. 90).

“*De Kleine Republiek* en *Een liefde* zoo in-vuil van taal en voorstelling, zoo in-gemeen en plat-walgelijk van inhoud, dat geen fatsoenlijk mensch (wat moeten wij van u gaan denken? H.H.) er notitie van nam”.

Zelfs voor hen, die prijs stellen op wat men schauwe lectuur noemt, *ging* er van deze geen lagere soort bekoring of zinnelijke prikkeling uit;’ (zoo, hoe wist gij dat; toen deze boeken verschenen, waart gij, volgens uw subjectieve en minder smakelijke mededeeling op bid. 29 nog onwetend? Gij doet daar een eigenaardige bekentenis. Ik wil niet veronderstellen, dat de freule teleurgesteld was).

‘Belachtelijke voorbeelden van (“de”) onzinnige smakeloosheid en platte walgelijkheid’... (Pag. 90).

Zijn lawaai en leven maken is grof uitschelden van anderen’. (Pag. 91).

‘Hij heeft zoo onverschrokken, (hij was dus niet bang? pas maar op, freule, H.H.) afgemaakt wie hem in den weg stond, en zóó schaamteloos harder geschreeuwd dan één zijner collega's, dat het hem eindelijk gelukt is, zichzelf op een *voetstuk* te stellen, waarvoor de banale meerderheid, (nu, banaal zijt gij allerminst, althans uw beeldspraak is zeer geniaal H.H.) gewillig, nederig komt *knielen*. (Cursiveering van mij H.H.) - Pag. 93. -

“...die grenzeloze straat-brutaliteit. -”

“...omdat ALBERDINGK THIJM ons zijn *brutale* onhebbelijkheden

durft *opdischen*, (alweer *opdischen*, gij moet een lekkerbek zijn of honger gehad hebben, toen gij dit schreeft, niet uw “vlugge pen”, uw beeldspraak wekt waarlijk de veronderstelling van een “lagere soort bekoring” of “zinneprikkeling” H.H.). Pag. 94. -

...ALBERDINGK THIJM's *brutaalheid* -...' pag. 95.

‘Waarlijk, indien ik voor DOUWES DEKKER, ondanks zijn vele fouten en gebreken, een sterke sympathie voel, het is omdat ik me zoo goed kan begrijpen zijn minachting voor de massa, die meeschreeuwt met allen, die succes hebben en *die zich door den eersten den besten ploert laat beleedigen, laat beschimpen, laat de wet stellen aan de kunsts, omdat die ploert er den slag van heeft reclame te maken*’, Pag. 97.

‘Maar wie, als ALBERDINGK THIJM maar beschikt over een grenzeloze mate van *brutaliteit, gepaard* (alweer die nieuwe beeldspraak, aan het geslachtsleven ontleend;’ het is bepaald de schuld van die gemeene romans van v. DEYSSEL,) aan (waaraan gepaard, denkt ge? Aan een vlugge pen en een goede dosis menschenkennis, die kómt er. -).

Met uitzondering van de minder letterkundig-technische aanduiding, begrepen in het woord ‘ploert’ is er in al die qualificaties maar weinig afwisseling, maar wel zeer scherpzinnige verklaring. Het opstel, waaraan de aangehaalde zinsneden ontleend zijn, en waar verder niets voorkomt, dat de schrijfster zelf een behandeling van v. DEYSSEL's werk zal kunnen noemen, heet: LODEWIJK VAN DEYSSEL, en in een daarop volgend opstel, waar v. DEYSSEL vergeleken wordt met v. Nievelt, die zooals men weet v. de Oude geworden is en volgens de schrijfster de oude gebleven is, zegt de schrijfster, dat zij ‘v. Deyssel’ bijna een jaar geleden behandeld heeft, in een artikel, waarin (zij) *den nadruk legde* op zijn ‘onwaardige aanstellerij’. - Nu moet ik mij veroorloven op te merken, dat het niet waar is; er is geen sprake van ‘nadruk leggen’, behalve in eenigszins vrijmoedigen nádruk van domheden die vroeger in kleinere en grootere blaadjes de ronde deden. In de door mij geciteerde zinsneden en uitdrukkingen is behandeling en oordeel vervat van het werk van v. Deyssel. - Van den heer Herman Heijermans Jr. deelt de schrijfster

mede, dat hij een opstel in een Indisch blad heeft geschreven over Couperus, en dezen schrijver noemde: de broekast-Couperus', de dames-schrijver met rose nageltippen, - 'de man van het watten doosje' - 'de Happeling van zachte sofa's en luiersstoelen en nog veel meer. - Een gesprek van een kroonprins met een hond door C., noemde hij 'wee, zoet, irriteerend, gemeel-lelijk'. - Dit vindt de schrijfster 'ruwe, platte woorden', en zij keurt het opstel van den heer H. af; de heer H. had ook gesproken van de reputatie van een 'fielt'. Dit is inderdaad heel leelijk; 'ploert' met vingerwijzing naar iemands rug is allerliefst en hoogst beschaafd. - 'Bewijs, mijnheer Heijermans', zoo spreekt zij dezen auteur beleefdelyk toe, 'uit de romans van Couperus, uit hun stijl, hun inhoud, hun conceptie, dat en waarom zij niet deugen'! - Precies, freule, precies, net zooals gij met het werk van v. Deyszel doet. - Hebt gij, wordt niet boos, ik zeg dit alleen zonder verdere strekking maar om eenige vragen en opmerkingen gemoedelyk en vreedzaam in te leiden, hebt gij wel eens gehoord van de volgende hollandsche kunstenaars Alphons Diepenbrock, Herman Gorter, Mevr. Roland Holst, Herman Heijermans Jr., Is. Querido, Willem Kloos, Albert Verweij, Fred. van Eeden? Ja? Zoo. Stemt gij mij toe, dat deze kunstenaars, onderling nog al erg verschillend in levensbeschouwing en literatuur-opvatting, wel eens iets gemaakt hebben, dat tot de goede Hollandsche kunst behoort, zulke kunst, waarop wij eenigszins trotsch zijn als Hollanders, menschen dus, die de geestelyke voortreffelykheid onzer natie bovenal wenschen; voor wie anders dan voor Hollanders en ook waarom anders werken wij, schrijven wij, geven wij gedachten, kunst? Stemt gij mij toe, wat ik u vroeg? Ja? Zoo. Zoudt gij denken, dat deze schrijvers bijv. even goede kunst hebben geproduceerd als gij, en een critisch oordeel bezitten, even juist en gaaf als het uwe?

Even goede kunst, even juist en gaaf oordeel? Ja? Zoo. Heeft dus hun oordeel eenige betrouwbaarheid? Ja? Zoo. Dank u. Nu dan, al deze schrijvers hebben v. Deyszel geprezen als buitengewoon kunstenaar, als een hoogen geest, als een man met een groot hart en zelfs Couperus, na pas 'schaamteloos afgemaakt' te zijn, noemde v. Deyszel in *Metamorfoze* 'dien

geniaalsten beoordelaar'. O, en nog veel meer. Daar schieten me juist weer een paar namen te binnen; gij kent het echtpaar Scharthen-Antink, de heeren Jan Kalff en Jan Veth. Van al deze Hollandsche schrijvers, publicisten, kunstenaars herinner ik me, uitdrukkingen, waarbij de genialiteit van v. Deyssel erkend werd. En toch zijn het niet allen medestanders van v. Deyssel. - Hebt gij heusch wel goed, nauwkeurig gelezen, of hebt gij maar zoo'n beetje doorbladerd, en toen enkel scheldwoorden en 'schauwe' plaatsen gevonden? Dat is dan heel jammer, maar zoo iets gebeurt wel eens bij het doorbladeren.

Hebt gij wel eens nagedacht over den toestand onzer letteren voor dat de Nieuwe Gidsschrijvers voor den dag kwamen, die 'onbekenden' weet u. Toen, voor '80 waren de Hollandsche letterkundigen op een heel enkele uitzondering na, dood. Gij kent hun geestestoestand wel, heb ik gemerkt. Op blz. 54 van uw boek schrijft gij: 't Schemeren om Gerrits' ziel,' als hij, aan 't einde van 't eerste deel dien middagrit te paard doet, oogenschijnlijk een jonge, gelukkige ritmeester, is het niet datzelfde schemeren, dat wij allen kennen, of hebben gekend, in de eigen ziel, bij 't weemoedig-ouder worden!

Nu, in die schemering zagen die vroegere schrijvers het leven, eigenlijk zagen zij zelf niet, het leven was er zoo goed als thans, maar zien, deden zij niet, zij kenden de dingen niet meer, en de aandoeningen en gevoelens van een ander; een idioot noemt een sigaar een sigaar, hij heeft 't gehoord van een ander; die schrijvers van 't doode geslacht, och, die wisten 't ook maar bij overlevering; en zij vergisten zich nog al dikwijls, en gebruikten de verkeerde namen, 't was een Babelsche verwarring geworden, en de ware voorstelling van de wereld ging te loor in de herrie van al die rare talen. Toen, in dien heuchelijken tijd zijn die welbekende, 'onbekende' jongelui de wereld gaan bekijken, zij hadden goede gidsen, Fransche en Engelsche; v. Deyssel, bijv. Fransche, Zola nietwaar, en zij vonden een nieuwe wereld, nieuw in die dagen, eigenlijk een die al bestond, maar hun oudere tijdgenooten kenden haar niet, zagen haar niet in hunne omschemerde ziel, maar de jonge menschen van toen ontdekten haar, ontdekten het leven; dat was als een genesis en zij

gaven de dingen namen, de dingen, de bewegingen der dingen, de gebaren der menschen, de bewegingen van de zielen der menschen; er was een nieuwe wereld ontstaan, en een groote luister en vreugd daarover en vooral v. Deyszel heeft honderden dingen bij hun naam genoemd en velen in de schemering, die niets dan doode dingen en doode gevoelens bespeurden, merkten toen, dat alles weer levend was geworden, net als in het sprookje van de prinses, die vele jaren sliep. Maar de ouderen werden kwaad; ‘verwongen taal, onzinnig gewauwel’ riepen zij.

En V. Deyszel heeft geschreeuwd om de lui wakker te maken, hij schold ze uit in geweldige toorn omdat hij niet den dood wilde, omdat hij wou, dat ze zien zouden het leven, het heerlijke, zonnige leven en gejubelid heeft hij, als er weer een was, die ook het leven zag en er van sprak in levendige beeldende woorden. Gejubeld en geweend, gezongen in poëzie van geluk en ontroering, gedoceerd, uitgelegd, betoogd heeft hij: kijk toch, kijk toch, hier, hier, daar is het bloei en de leven. Het is al een oude geschiedenis, maar voor wie haar bijwoonden is er nog van het geluk der gebeurtenissen, de opwekking van de strijdende actie en jeugdblijheid, van de schoonheid der levend-ording een ontroerende herinnering gebleven. Niet om het schelden, begrijpt ge, maar om de blijdschap, dat zij, de onbekende, de nieuwe wereld hebben gezien. Dit opstel wordt al te lang, en de heele figuur van v. Deyszel is te verklaren, gesteld al, dat ik dit nú kon, daarvoor is in dit artikel geen plaats. Iemand, die nu nog beweert, dat aan ‘zijn grenzelooze brutaliteit’ v. Deyszel zijn succes dankt, heeft zeker niets begrepen of niet gelezen - niets van de schoonheid en dichterlijkheid der revolutionair-agitatorische krijgszangen, niets van de critische phantasieën, van de fijnheid en diepzinnigheid der analyseerende en bespiegelende opstellen; misschien vertegenwoordigt v. Deyszel een critisch-aesthetische beweging, die in heel Europa haar woordvoerders heeft; in Frankrijk; in Engeland, de Oscar Wilde-groep; in Duitschland de Insel- en Georgegroep en andere vertakkingen; in Rusland Merykofski en Minsky; maar indien de methode van waarnemen, die hij gepropa-

geerd heeft, verkeerd is of hoogstwaarschijnlijk van tijdelijke bruikbaarheid en er later een andere in zwang komt, die een verhevener ziening van het leven mogelijk maakt en een verhevener reflectie in den geest van latere artiesten, en bijgevolg verhevener kunstconcepties, doet ontstaan, hij, v. Deyssel, heeft de denkbeelden, die Europeesch zijn, verdedigd met oorspronkelijke, rijke argumentatiën, in een klare, heldere, taal; in overtuigende dialectiek van schoone, in eens ophelderende paradocscale stelligheid van formuleering.

En och, om dit alles vereeren wij hem niet het meest. - Grenzeloze brutaliteit, schelden, schaamteloos (!) afmaken, enz., enz., zoo spreekt de schrijfster. Juist nu ik dit schrijf, komt de Octoberaflevering der XXe eeuw. Daarin staat een artikel, ik meen al een oud artikel: Een bezoek bij Thij Maris. Dit moet gij bepaald eens lezen. Gij dwaalt, freule. Mag ik u eens voorlezen?

‘Ik zag aanstonds, dat het hier “grand jeu” was en kreeg dien plechtigen indruk van zich zelf zonder drukte bewijzende grootheid en niet nader te omschrijven echtheid, die allen te recht wereldberoemde plaatsen en dingen eigen is, of zij een woest bosch van eeuwen-oude boomen zijn of een witte stad aan een azuren zee of een beeldje van heel fijn en heel oud donker geel ivoor.’ ‘De bekrompenheid, de armoede, de vuilheid waren er zo zéér, de banken, het tafeltje, de voorwerpen, die er stonden waren zóó verkleurd en donker en oud en vuil, dat het geen voorwerpen meer waren, zij waren als vastgegroeid samen en getransfigureerd, *zij hadden de kleuren van vreemde, donkere voetpaden, waarover een leven schrijdt, dat niet van deze wereld is, en het was er als een oude, eenzame spelonk zoo oud, zoo vèr, zoo arm, zoo zelfvergeten, dat er een licht schijnen kan, dat maar zelden door de meest uitverkorenen der menschen wordt aanschouwd*’.

‘Het was er vreemdsoortig, - het was er wonder-prachtig. Hier was niets liefs, hier was geen plaats voor een glimlach of een traan van medelijden. *Het leven, het schoone, vrouwelijke leven, was hier verdord en versteend, het was er tot asch geworden in het licht, het eile witte licht, dat er zoo overvloedig scheen*’.

‘Maar opmerkelijk zuiver was de vuilheid. Geen liquide vuil was aanwezig. En de totale afwezigheid van het onwelriekende, de zuiverheid der atmosfeer, deed mij denken aan de geur, die volgens het zeggen opstijgt uit de lichamen der Heiligen, die in de diepste armoede gestorven zijn’.

‘Tusschen deze hoog opstaande bruine duisternis, viel in de sublieme woning een fel wit licht, opmerkelijk veel lichter dan men vermoeden zou dat van den donkergrijzen hemel buiten kon dalen’.

‘En in dat licht, zoo heelemaal met het hoofd, en de oogen, en de handen, stond Hij, de eenzame kunstenaar.

Hij stond in die schuine neerval van het eile, zilver-witte licht, met den naakten schedel, den rossen baard, de grijsblauwe oogen.

Het licht viel op zijn gezicht’.

Merkt gij iets van ontroering in deze regelen, de ontroering van innig devoten eerbied, waarmee hij gezien heeft en waarmee hij verhaalt? Geloofst gij, dat een man, die schrijft: ‘Het schoone, vrouwelijke leven was hier verdord en versteend’ iets weet van 't leven in 't algemeen, iets van den aard der eenzaamheid van den schilder, ginds in Londen? Zoo van die kleine uitdrukkingen, die een wereld van levenservaring en gemoed inhouden, zijn er tallozen in v. Deysse's opstellen. Ja, waarlijk. Gij moet er eens op letten. Zooals een vroom schrijver vertelt de heiligen-levens en de geloovigen bemoedigt met verhalen van heldenmoedig geloof, zoo verhaalt hij, v. DEYSSEL, van de schoonheid, en bevestigt in ons, als het schemert om ons heen, gij weet het, als wij wankelen, wij, de schoonheidzoekenden, voor wie het in deze wereld wel eens heel moeilijk is, het geloof in het onvergankelijke der schoonheid en zooals de geloovige weer weet dat God er is, zo weten wij weer in troostvolle zekerheid, dat ook voor ons de schoonheid niet is verloren gegaan. En daarom zijn wij hem misschien het meest dankbaar, zelfs al deelen wij zijn meeningen niet altijd. Maar gij beweert, dat zijn vrienden zwijgen over zijn romans. KLOOS, GORTER en VERWEIJ hebben er met groote bewondering over geschreven.

Kent gij die schrijvers eenige deskundigheid toe? Zij zijn zoo gemeen, zoo vuil, zoo onzedelijk, zoo plat-walgelijk van inhoud, die romans. Als gij dit meent, lees dan nog eens in de ‘Verzamelde Opstellen’ de hoofdstukken uit de Kleine Republiek, vergeet, wat door u zelve is geschreven en wat al zoo erg lang voor u door onbenullige, onbekende schrijvertjes daarover is gezegd. Begin eens met het verhaal van den zieken jongen, het verhaal van de biecht, dat van den brief dien de jongen ontvangt, dat van het wegbrengen, het afscheid van de familie, van den vader, de moeder, de zuster en den broer; dit zijn alle verhalen, die door een zuivere doorvoeling van het teere-aandoenlijke in de gewone lotgevallen van het familieleven zeker in onze Hollandsche literatuur door geen ander zijn overtroffen, zelfs niet door het Feest-verhaal van v. Looy, waar deze de verjaardag van de vrouw van den zieken werkman beschrijft. En als gij dan de moeite doet, om al de schetsen in de opstellen te herlezen, dan zult gij zien, dat hier een kunstenaar aan 't werk is, die met epische breedheid alles kan beschrijven niet alleen, maar gij zult misschien ook waardeeren en begrijpen de fijngevoeligheid, waarmee hier het kinderleven is begrepen, en dat het een gave en reine geest en verbeelding is, waar zoo, het verleden leven zich in weerspiegelt. Ik mag hier niet anders dan algemeene opmerkingen maken. Misschien zijn zij toch al te uitvoerig voor uitvallen als die in het boek van Anna de Savornin Lohman. Maar het is iets heel leelijks, als men iemand de schoone en goede daden van een groot kunstenaar ziet bespuwen. Het verschrikt ons, alsof wij zoo iets hoopvol als een klein aanvallig kindje de oogjes zien uitsteken. Nu zoo erg is wat de schrijfster doet, niet, immers wat zij doet, de blaam, die zij werpt op een heel categorie van uitnemende schrijvers, is de blaam, van haar eigen zich bekend makende onbevoegdheid; haar faam zal zijn het gerucht van haar met schamperen overmoed uitgeschreeuwde onnoozelheden.

Frans Coenen

I

Over het werk van FRANS COENEN JR. wordt gestreden.

Er zijn kunstenaars, die het uitmuntend vinden als kunst, maar er niet van houden, omdat er geen vreugde in is; er zijn andere kunstenaars, die het buitengewoon goede kunst vinden en het daarom bewonderen. Maar er is een derde soort schrijvers, en hiertoe behoort de Heer v.d. Oude. Deze heer, behalve dat van hem geen novellistisch werk bekend is, nu nog het lezen waard, heeft den moed niet laten zakken, hij schrijft critiek. De Heer v.d. Oude behoort tot dat soort van lawaaiig-levenslustige lieden die liefst zichzelf hooren praten; ternauwernood begonnen met te vertellen wat er in een boek staat, blijft hij steken, draaft door over zijn eigen zogenaamd optimistische levensbeschouwing: van in 't leven flink aanpakken, niet bij de pakkenneerzitten, van dat 't leven geen eeuwige regendag is, en dat, als 't lijkt, of er voor een mensch niets meer in de wereld te doen is, zooals bijv. achter de ploeg of onder een zak koolen loopen, dat er dan nog wel andere middelen zijn, om zonder het leven te vloeken, eerlijk aan den kost te komen, bijv. door het schrijven van artikelen in het *Nieuws van den Dag*, over letterkundige kunst.

En als gij er dan geen weg mee weet, met zoo'n buitengewoon werk als *In Duisternis*, - als gij er zoo van geschrokken zijt, dat gij uw kalmte verliest, en dus van het verklaren van zoo'n werk niets terecht komt, dan is er nog een uitweg, n.l. van een critiek een traktaatje te maken, en te schelden waarop?... op een lijk. -

De Heer v.d. Oude mag COENEN niet erg lijden.

‘De kraai (die) krast immers tegen de rijzende zon, en de uil (die) stoot grimmige geluiden uit voor het aangezicht van de opkomende volle maan’.

‘FRANS COENEN, de litterateur’, aldus de Heer v.d. Oude,

‘zou nog krassen en grimmen, al zat hij op de zevende verdieping van Mohammed's paradijs met op elke knie eene allerbekoorlijkste Houri, die hem lodderoogig den koelsten sorbat reikte in eene amtysten bokaal’...

Past op, vaders en moeders: dit staat te lezen in een werk: ‘Uit de poppenkraam onzer Romantiek (blz. 207), past op, gij vaders en moeders, dat gij dit boek tijdig wegsluit voor uw' kinderen; ik heb er zelfs over gedacht, den titel maar te verzwijgen. “Allerbekoorlijkste Houri's”, lodderoogend zelfs; dit zal de phantasie van jonge knapen prikkelen. Hë. 't Is ongelooflijk - 't is bijna onzedelijk. Hoe kon voor zulke voorstellingen plaatsruimte gegeven worden, in een orgaan van zoo algemeene bekende fragmentarisch-ethische zuiverheid als het *Nieuws van den Dag*, (Hoofdredacteur Dr. P.H. Ritter). Zoo'n oude heer en zulke wulpsche voorstellingen. Terwijl de criticus nu eerst den schrijver van *In Duisternis* een plaats gunt in Mohammed's hemel met een meisje op elke knie, vervalt hij een paar regels verder tot een heel ander uiterste.

‘Misschien ware het voor iemand met zulk een temperament (n.l., dat van FRANS COENEN JR.) beter, indien hij nimmer geboren ware’. Blijkt het nu niet, zien wij het niet gedemonstreerd aan een oud-geworden-in-het-vak, hoe schadelijk, verderfelijk de werken van COENEN zijn? Zij brengen zelfs een man als V.D. OUDE geheel van zijn stuk; het eene oogeblik wekt het in hem, die als wij goed ingelicht zijn, lang niet jong meer is, het bête humaine; even later is de laatste rest van zijn' humaniteit verdwenen. Dood moet de heer COENEN, en de heer V.D. OUDE vermoordt hem met zijn pen.

De scherpte van deze pen is vermaard, het is dezelfde pen, die eertijds de letterkundige reputatie van V.D. OUDE zelf om zeep hielp.

In Duisternis is ook geen boek, waarin zachtzinnige en lieve sensaties beschreven worden; het is niet voor niets, dat de menschen een gezicht van ajakkes zetten, dat zij er niet tegen kunnen, zooals de heer V.D. OUDE, die den arme, die er zich in zelfmoordt, uitscheldt, en snauwt, dat het maar goed is, dat hij niet beter verdient, de lammeling (het woord is

van den Nieuwscriticus) en in de nare sensatie, die hem bijblijft, zegt onze criticus tot, tot... tot de pen... de pen... van COENEN... dr. dr. maar... maar naast moest hangen. (Poppenkraam 211).

Het is inderdaad een verschrikkelijk boek, om het geduld, waarmee van 's morgens tot 's avonds die dag van ellende is beschreven: al de martelingen, kwellingen, al de angsten en teleurstellingen, al de gruwelen van het abjecte stadsleven; en dit geduld, waarmee die dag van wisselende en herhalende stemmingen is beschreven, is ook in den stijl van COENEN, is als berekend in den gang van volzin na volzin. Er is geen moment van overhaasting, van driftig rythme in dien stijl, de fatalistische passieffheid, waarmee heel die reeks van kwellingen ondergaan moet worden, tot eindelijk, eindelijk het oogenblik komt, dat de dood uitkomst geeft, deze passieffheid is verklankt en gesymboliseerd in de volzinnen, in de, hoewel niet meer dan plastiek-tastingen, altijd zekere juiste-kleuring der beeldende enkelwoorden. -

Er is in den stijl van COENEN geen uitbundigheid, geen luidruchtigheid van krachtvertoon; men denkt wel eens, zomaar bladerende in een werk van dezen schrijver, dat zijn woordvoorraad armoedig is, dat hij zelf niet over een rijk materiaal van technische details beschikt, dat hij integendeel zijn materiaal ontleent aan de procédés van anders schrijvers, (V. DEYSSEL, V. LOOY, e.a.), dat hij door hen ingevoerde vondsten gebruikt, maar bestudeert men zijn werk innig en geduldig, dan blijkt het, hoe zuiver concies het bijzondere woord ingelegd is in den volzin, hoe het nooit afleidt, hoe het nooit er uitspringt, nooit excessief aangewend is, hoe het nooit alleen geschreven is om het plezier van het etaleeren van iets buitengewoon gevondens, - hoe het altijd ondergeschikt-meewerkend is aan den bouw van het geheel. Het effect van den stijl van COENEN lijkt daarom niet het resultaat van een met zorg bewerkt procédé. De volzinnen lijken zoo eenvoudig en natuurlijk te loopen, dat men denkt: of hij een gewoon briefje schrijft of een couranten-artikeltje, er zal geen onderscheid zijn tusschen het algemeene voorkomen van zijn volzinnen:

als hij kalm zijn hoofd buigt over het papier, dan gebeurt het van zelf; als hij schrijft, rustig en beraden en ernstig, als hij zich afzondert voor de verbeelding van zijn conceptie, dan druilt in de lucide hal van zijn gespannen bewustzijn de huiverstijlte neer der hoopversterving, en noteerend en schikkend, turend op de visie zijner aspecten, doordringt de stemming van de ziel, die ontzet de angst-visioen op zich afkomen ziet, zijn volzinnen; het is het gedempte geluid van de natuur, als er de stilte-angst heerscht van het herfstland schap, de boomen verschrikt ritselen, het is de angst van ‘weenend-bleeke verlatenheid onder het vooslichtend, hopeloos grijs der laagdekkende luchten.

En in dezen stijl past geen helle, pralende plastic; die stijl, wel verre van door bijzonderheid in onderdeelen de aandacht te trekken, is vooral symbool-afbeelding van alle angst-nuanceeringen in de tragische ontwikkeling, die den man naar den dood voert.

De beschrijving der lichtschijsningen bijv. in de vooravondstraat zijn meer nog dan beschrijvingen, psychische motieven, die door een tint van melancholie den gemoedstoestand duidelijk maken, zonder dien te beredeneeren.

Als men een werk doorbladert van andere artiesten, v. Deysel v. Looy, Aletrino, Quérido, Prins, dan is men voorbereid op hun afwijkende procédé-details, hun eigenaardige woordschikkingen, etc., men blijft steken, bekijkt en bestudeert een onderdeel, men ziet het werk-genot, het geluk van het bereikte in de onderdeelen, men vindt er opgetogenheid, weligheid en werkmansvreugd; bij Coenen vindt men alleen ingetogenheid en distinctie in het gevoileerde geluid.

Al lijkt nu de volzin gewoon door natuurlijkheid, dus niet afwijkend, niet buitengewoon excessief, de stijl van Coenen onderscheidt zich weer van dien van anderen, dat het niet de causeerstijl is, dien men bij toch goede auteurs aantreft: bij Robbers, de Meester, Couperus, Heijermans; deze auteurs lezende; hoort gij u toespreken; zij bereiken hun effecten door gradaties van bewogenheid in hun verhalende stem; maar bij Coenen is het niet de auteur, die den lezer

persoonlijk toespreekt over het leven; het is het leven zelf, dat er voor u staat, het is de stem van het leven, die er mijmert. Wij zouden niet durven beweren, dat zijn stijl de objectiviteit heeft van den grooten stijl, misschien, is het niet mogelijk in de beschrijving der burgerlijke gevoelens en feiten deze intonatie te berelken; men leeft niet meer met een auteur, men volgt hem niet, men leeft in aspecten; sommige lijken neutrale beschrijvingen; aankleding van het verhaal, maar feitelijk staat er niets om het versierende-decoratief alleen, door al de beschrijvingen heen, door die van menschen, straten, grachten, obsessies, voelt gij de ellende al maar grooter worden, en de doodsbenauwing, die den jongen man overheerscht, is het meest ontroostbaar, in een later gedeelte van het verhaal meest heftig emotionneerend en klemmend in de gewoon als decoratief beschreven vroegavond straat; als dan de stad stil ligt, als het leven, even stil is, dan weet gij, dat de actieve levensdrang meer en meer verlamt.

Voorals bij Coenen wordt het duidelijk, hoe de in het enkelwoord geuite observatieve cerebraal, hoe echter in den gang der volzinnen, de ziel alle gradueering der affecten bewust wordt.

Als in een goed gedrild koor, is in het werk van Coenen elk stijl-detail meewerkend disciplinair; geen stem, die om de kracht zijner schoonheid alleen boven de andere uitschreeuwt.

Het is een conventie geworden, de kunst van COENEN pessimistisch te noemen; met een benaming, op zichzelf gelukkig gekozen, pessimistisch realisme, in tegenstelling tot het optimistisch realisme van v. Looy of sociaal-realisme van Heijermans, Quérico, v. Hulzen? e.d. Deze classificatie van het werk van COENEN lijkt mij niet geheel juist en zeker, onvolledig. De ware pessimist in de kunst is in ons land: Marcellus Emants. Ware de naam pessimistische kunst op het werk van COENEN van toepassing, dan zou uit dit werk, uit de wijze, waarop de auteur de natuur en de menschen aankijkt, dan zou dus uit zijn beschrijvingen, uit de psychologie, vervat

in de mijmeringen zijner persoon, in hun daden, hun besluiten, af te leiden zijn: een wijsgeerig en verstandelijk te formuleeren overtuiging, dat het leven als zoodanig, waardeloos is, dat het kwaad het goede overtreft, dat elke illussie of naar verheffing opstrevende daad eindigt met ontgoocheling, afkeer of mislukking, zooals bijv. het pessimistisch anarchisme van Ibsen; de zelfmoord, waarmee enkele werken van Coenen eindigen zou in de kunst verbeelde en gesymboliseerde consequentie van een wijsgeerig te beredeneeren overtuiging zijn, die het niet-zijn als doel en weldadige oplossing beschouwt van het leven; het Russisch-Boeddhistisch-Tolstoiaansch pessimisme; het pessimisme van Emants is hieraan verwant, wordt door zijn figuren in hun gepeinzen en gesprekken beredeneerd; en hij zelf verdedigt het pessimisme in letterkundig vertoogen. -

Maar zoo of zelfs daaraan verwant is de wijsgeerige grondslag van COENEN zijn werk niet. Wel eindigen sommige zijner werken met zelfmoord, wel is het aspect van het leven, dat hij beschrijft niet vreugdevol; maar bijzonderlijk in het werk, dat wij bespreken, verflauwt de levensdrang in den jongen man, verkwijnt zij niet en sterft zij niet uit, omdat het leven als zoodanig als absoluut waardeloos en verwerpelijk wordt voorgesteld; het leven wordt vernietigd niet tengevolge van oorzaken, die eeuwig zijn, eeuwig en onafwendbaar als natuurverschijnselen, of eigenschappen van de menschelijke natuur, daarmee gelijkstaande; maar het leven wordt hier verwoest door omstandigheden, inhaerent aan maatschappelijke moderne en tijdelijke vormen van samenleving; en veeleer dan een uiting van wijsgeerig pessimisme van kunst gebaseerd op wijsgeerig-overwogen verwerpen van het geheele leven, is een verhaal als 'In Duisternis' sociale critiek, is *In Duisternis* een werk waar wel niet rechtstreeks de maatschappij wordt aangevallen, - de schrijver houdt zich aan de formule der niet uitweidende realistische methode, - maar is in de conceptie te onderkennen een sociaal zien, dat het werk maakt, behalve tot een uitstekend geschreven verhaal, een afbeelding van een menschfiguur, psychologisch juist gedetermineerd, tot gevoelsbetoog van maatschappelijke critiek.

En daarom is het zoo dom en belachelijk, wat een criticus als v.d. Oude doet: zich op te winden en vloeken tegen het lijk, dat in de duistere kamer aan den lamphaak hangt, nadat het maatschappelijk mechanisme den jongen man heeft losgelaten, en het koude, wreede stadsleven hem naar den dood dreef. - Wat betekent het: dit raaskallend, met phrasen rammelend optimisme? Het is niet anders dan het zwetsend en bulderend conservatisme van een man, die zijn zoogenaamd idealisme verpletterd ziet onder de onontkenbare realiteit, die een uiterst behoedzaam observeerend kunstenaar hem voorhoudt. Het is de roes van iemand die ontgoocheld, zich bedronk aan het zure drabsel van zijn phrasen. -

Het is geen gekrenkte levensliefde, het staat in edelaardigheid gelijk met een klap-in-opwinding, die een beursmeneer zijn jongsten bediende geeft, als hij pech op de beurs heeft, en zijn nietig wereldje van belangen in elkaar stort.

II

Nadat ik in *De Vrouw* van 5 december de bespreking van 'In Duisternis' aanving, met eenige algemeene opmerkingen over COENEN's stijl, zijn meer dan pessimistische levensafkeer, sociale voeling van het wreede in het moderne stadsleven, is het boek blijven liggen. Nu het weer doorlezend, treft het me weer, hoe met volkomen meesterschap, in dit werk, in zijn groote onderdeelen, zooals in zijn kleine details, het gegeven der conceptie tot een bewonderenswaardige zuiverlogische compositie is uitgewerkt. En wat anderen er tegen aanvoerden, lijkt me, nu ik er over nagedacht heb, onjuist voor, en waarvan zij zeiden: dit hoeft toch zoo niet, volkomen verdedigbaar en verdienstelijk. De geschiedenis in 'De Duisternis' is het tragisch einde van een mensch, die eenmaal zich los gewrongen heeft uit het maatschappelijk mechanisme, die nu weer tracht er zich in te voegen; hij botst aan tegen de koelen, botten met hun lagere actiefheid, tevredenen; de door hun verzoendheid met het mechanisch-geestelooze of afzichtelijke, sterkere levensvertegenwoordigers;

de levensdrang wordt doodgenepen in het moordende nuchtere hem weerzinwekkende leven? en na armzalige pogingen om het er nog mee eens te worden, na doelmissend, spartelend verweer, gevoelt hij zijn onmacht en overtolligheid, en op dien Novemberdag door fysieke uitputting, weerstandsloos geworden, hangt hij zich op, na als een blinde door de avondstad gedood te hebben, in het avondduister, in psychische ontredde, in hallucinatie en doodsbenauwing, in de buitenste psychische duisternis, hangt hij zich op in de afschuwelijke donkere kamer, waar de bleke lichttrillingen over het plafond net de donkere lamphaak zichtbaar maken, die de dood hem toesteeft; doodsklauw, waar in zijn leven stuiptrekkend sterft.

Welke zijn de motieven der tragische conceptie?

Hoe is hij zoover gekomen.

Zoover is hij gekomen door een vrouw.

Hij heeft een meisje liefgehad. Die liefde is de vergissing, die hem fataal verderft en het tragisch einde van zijn leven fatalistisch inzet. Voor die vrouw heeft hij zich onherstelbaar maatschappelijk gedesarrangeerd; hij had zijn plaats in de maatschappij, hij had ook een maatschappelijke steun in zijn fatsoenlijke afkomst, in zijn welvarende burgerlijke familie; dit alles heeft hij gering geschat, zijn familie heeft hij verlaten en veracht; zijn tweede moeder 'het propdikke vrouwtje met het roode volvleezige hoofd... haar kleine oogjes, (die) giftig-boos blonken', 'met haar hoogkrakige stem, radde woorden (sprekend) zenuwisch en kijvend als een achterbuurtswijf'. Zij scheldt op de vrouw, die hij liefheeft, 'zijn lief'... zijn 'mooie lief', een fijne dame'... Ziedend van drift, had hij haar op zijn beurt alles verweten, haar vulgairheid, haar malle ijdelheid een dame te willen zijn, terwijl zij nauw goed genoeg was voor meid-huishoudster, haar hardhandige manier van opvoeden, die genoeg gedaan vond als de kinderen gewassen werden en 'heel gehouën'. En hij beleedigt zijn oudste broer, den deftigen burgerman, 'die' uit de hoogte een woordje (had) meegesproken. Die broer zegt hem; 'even zelfbewust-bedaard, ernstig-vermanend verder, dat hij nu wat opgewonden was en daarom blijkbaar niet goed wist, wat-i-zie. Als hij tot kalmte en inzicht gekomen was, zou hij zelf wel inzien, wat de gevolgen moesten zijn, als hij

met zoo'n slet ging samenhooken... Hij breekt voor goed met zijn familie, neemt ontslag uit zijn betrekking, omdat hij het toen onvermijdelijk had gevonden naar een andere stad te gaan..., 'omdat CAROLIEN te veel bekend was en zij hier geen zuiver nieuw leven konden beginnen'... Zij vertrokken dan naar Den Haag, waar hij met het meisje leeft van zijn vaders versterf.

'Er was geen gebrek geweest, zij hadden zuinig geleefd...'

Maar dit leven bevredigde haar niet. En moe van dit leven van bekrimpen en begeeren, niet meer verdragende die bekrompenheid, was zij op een dag weggelopen met een man, die haar een leven van chique maintenee aanbood: toiletten en allerlei pretjes van reizen en dansen en rijden en comedies... -

Ze gaat heen, een briefje achterlatend met excuses, en alleraardigst typeerend voor vrouwelijke logica, hem troostend met het vooruitzicht, dat hij zich nu met zijn familie kan verzoenen.

'Dien avond, een warmen avond in 't laatste van Augustus, had hij gestampvoet van woede...

Vooral die zin over de verzoening had hem ziedend van drift gemaakt, dat hij zijn verlatenheid een oogenblik niet voelde

Woede en droefheid. Zij wist niet wat in hem domineerde; maar al gauw was alles in hem ter neer geslagen tot een doodkoud gevoel van verlatenheid...'

'Telkens die looden wanhoop van verlatenheid en een gemengd gevoel: woede en smartverwondering, dat zij dat had kunnen doen, daar zij toch wist, dát hij niets had dan haar; dat hij zijn leven voor haar gemaakt had, met afbreking van alles achter zich, en dat zij hem nu zoo naakt en berooid kon achterlaten...

Hij wist nog weken lang een doffe pijn verduurd te hebben, teruggetrokken in zichzelf, zinnend over Carolien en hun

samenleven, gewoon en overgegeven aan dat *zoet-bitteve* gepeins, als een dronkaard aan den drank, *zijn teven verwoest achtend en zichzelf een marte laar...*

Veel nutteloos gepeins, zware verveling en drukkende eenzaamheid in broeiïge nazomer-dagen, in somberend herfstgetij, dat was wat hem nog 't duidelijkst voorstond...

Lange vermoeiende wandelingen door de stad en naar buiten, tusschen de vele menschen, maar even eenzaam, om dan hier terug te komen met een kroppend gevoel van onrechtlijden en uitgeworpen zijn. -

Dit is iets uit wat hij in zijn herinnering terugvindt, van wat hij doorleefd heeft in de twee maanden, die volgden, toen het meisje hem verlaten had, 's morgens op dien laatsten dag van zijn leven, voordat hij gaat solliciteeren. En van zijn woede, toen hij haar briefje ontving, is niets meer overgebleven. Hoor maar:

‘Ze was *lief en oppervlakkig*, en zij had toch zoo'n berouw gehad, zoo'n gewetenswroeging... een briefje achterlatend, met inkt gevlekt, en met haar *keukenpootje bekrabbeld*: dat zij zoo'n spijt had; dat ze wel wist ondankbaar te zijn, maar dat ze niet anders kòn; en ook, dat het zóó toch beter was, als ze niet langer van zijn geld leefde...’

Lees dit nu nuchter en verstandelijk-ontledend, dan ziet ge het meisje; haar leelijken zelfzuchtigen daad vermooiend met een schijn van zorgvol overleg, wat voor hèn het beste is.

Maar beluister deze eenvoudige zinnnetjes eens met uw verbeelding en uw hart. Wat merkt ge dan op? Dat, in zijn ellendige verlatenheid, zijn verbeelding met de alles vergevende goedheid der liefde, de herinnering aan haar liefkozend bestreeft, die zij in het prulletje hem heeft gelaten. Let eens op deze combinatie: zij was lief *èn* oppervlakkig; hij vindt het een en het ander al even heerlijk, en dat zij haar briefje had geschreven met een *keukenmeidenpootje*, dat zij het had *bekrabbeld* met haar *keukenmeidenpootje*, dit zijn bijzonderheden, die hij in zijn verblindheid door liefde, als kleine schatten savoureert. Zij heeft op zijn kosten geleefd,

heeft een groot deel van zijn vaders versterf met hem verteerd, dit vond zij gewoon, natuurlijk; ze is er vandoor gegaan met een man, die haar zekerder vooruitzichten opende van weelde en zorgeloosheid; maar hij, hij denkt er niet meer aan, hij vindt haar vrouwelijke huichelarijtjes en gedraai iets aanbiddelijks, en haar briefje met keukenmeidenpootje bekrabbeld is voor hem een lief souvenir. Alles begrijpt, alles beredeneert, alles verdedigt hij, alles vergoelijkt hij, voor alles vindt hij een excuus; het briefje met het keukenmeidenpootje bekrabbeld hoort het in den verteederings-vleiklank van de zinnetjes hierboven, hoe mooi hij het vindt; en verder is alles, wat hij dien dag zal zien en ontmoeten, onverdraagelijk van uiterlijke en innerlijke ellende, van leelijkheid, van banaalheid, bruutheid, laagheid, bekrompenheid, onverschilligheid, wreedheid, meedogenloosheid.

‘Zij kon toch wel niet anders met haar natuur, die eenmaal was. En leek het niet een naïef goede bedoeling, dat zij niet tot het laatste van zijn “geld” wilde leven?... En was zij niet op zijn welzijn bedacht, nu zij wegging, wetende dat om haar de brouille met zijn familie gekomen was, *zij had zeker heel lang over den stap nagedacht, in twijfel en verdriet*. Maar tot haar besluit had ongetwijfeld ook bijgedragen 't idee, dat hij, als zij weg was, wel weer tot zijn familie kon gaan en voor armoe gespaard zou blijven. Misschien had die overweging al te veel haar eigen begeerte naar rijker en lossere leven voor haar vergoelijkt. Maar zij was er toch geweest, die overdenking van zijn welzijn! Hij voelde het briefje als héél oprecht nu en begreep niet, dat hij dit tot nog toe nooit had willen zien.

De tragedie in het boek is dus een tragedie van liefde. De beteekenis van het liefdesmotief moeten wij goed waardeeren, om te begrijpen, wat een belangrijke factor het is in het samenkomen der omstandigheden, die den zelfmoord voorbereiden, en tot onvermijdelijke oplossing maken in het vraagstuk van zijn levens-bankroet. Wij moeten vooral niet zeggen: hm, die Carolina was een sletje, een prostituée, hoe dwaas dus, dat hij zich zoo overstuur maakt. Let eens op wat men

in de romans leest: men leest er, dat mannen van hooge geestelijke statuur vrouwen lief hebben, die ternauwernood in het werk bij afzonderlijke beschouwing op eenige wijze merkwaardig zijn, en toch begrijpen wij het heimwee en het verlangen naar haar van den man; geen oogenblik komt er twijfel in ons, dat de vrouw niet lief is, niet zoo bijzonder, dat zij de liefde van den buitengewonen man onwaardig zou zijn, ofschoon wij lezen, dat de vrouw maar glimlachte, dat zij een kopje thee inschonk, met gracelijk gebaar, jawel, maar niet gracelijker dan de andere vrouw, die de man niet bemint; dat zij maar een eenvoudig, kinderachtig vraagje doet, en hem daardoor aanwakkert, een opmerking te maken, een verhaal te doen, waardoor *zijn* ziele diepte uitkomt. Misschien blijkt het wel juist door het kinderachtig vraagje, hoe zij bij elkaar behooren, daar de klank van de eene ziel, de hare, weerklinkt in die van de zijne, als hij met het schitterende of diepzinnige verhaal antwoordt. Ook zal de liefde niet mooi zijn als en daar zij een net burgermeisje geldt, en leelijk als zij een prostituee geldt. Waarom lezen wij wederom in de boeken, dat als fijngevoelig geschetste mannen vol walging wegliepen uit het bordeel? Omdat zij er heengingen in onbesuisdheid van wanhoop, liefde en teerheid, verlangende weg te schenken, doch bemerkende, dat zij niet hun gelijken ontmoetten, maar wezens van lager ras, wier gemeenzame bejegeningen onduldbaar waren, en men teederheid en eerbiedige liefde slechts hem of haar kan geven die men als gelijke acht. Als echter - en wij vreten immers allen, dat het voorkomt, dat mannen van edelen geestelijken aanleg de liefde wenschten van prostituees of vrouwen door levensgedrag daaraan evenwaardig: sommige tooneelspeelsters, concertzangeressen, caféchantant-kunstenaresen, gewone modistes, of burgervrouwen; - als echter een prostituee bemind wordt door een man van doorgaans verheven gemoedsstemming, iemand levend in de verbeelding van illusionaire concepties, realiseerbaar in werken van verdichting of in het praktische leven, dus: een hooggestemd kunstenaar, wijsgeer of staatsman bijv., dan kunt gij er zeker van zijn, dat de prostituee een schoonere vrouw is, en niet alleen en wellicht heelemaal niet naar het uiterlijk, dan het mooie, liefallige, beschaafde en begaafde

meisje uit zijn omgeving, dat hij niet eens opmerkt. Voor hem, daar hij bovenal de schoonheid - en wij bedoelen niet de oppervlakkig aandoende uiterlijkheid - lief heeft, heeft de prostituee, die hij lief heeft, een grotere schoonheidswaarde als levensuiting, en daar hij superieur is, leeft voor hoogstrevende illusie, heeft hij gelijk. Wat doet het er toe, of haar gedrag dat was van een prostituee. Als zij in zijn huis leeft, zal er die gewijde vrede zijn, die de schoone kunstwerken geven aan het intérieur van een museum. Het zal hem zijn, of hij altijd daar is, of die atmosfeer om hem heen is, waar een heerlijk tooneelstuk wordt gespeeld, een edel spel van geluk en lichtzalige verrukking, als zij maar glimlacht en gebaart. Als uw vriend een fijn en nobel mensch is, dan kan het zijn, dat zijn' vrouw u bij de eerste ontmoeting tegenvalt, maar later zult gij ontwaren, dat gij niet anders kunt dan haar met den grootsten eerbied en vriendschap behandelen. Door de kracht van zijn' liefde, doordat hij die met mooie vergevingsgezindheid ongekrenkt houdt, krijgt de liefde van den man uit *In Duisternis* de beteekenis van een eerbiedwaardige overtuiging.

De criticus, die dan ook schimpt: een sletje, weet van de liefde niet. Wat is de beteekenis van het liefdesmotief in het boek *In Duisternis*?

De man in *In Duisternis* is een gewoon, alledaagsch mensch, een uit de massa, misschien iets gevoeliger; een administratieve betrekking heeft hij gehad, en hij is geschikt voor zoo'n betrekking die zeker wel een nuttige vlijt, ernst, regelmatigheid, verstandigheid, een waardeerbare inspanning en energie eischt, maar roeping, verheven zielsstemming, een duurzame liefde, of innige, hevige passie voor wijsgeerige, sociale, artistieke of wetenschappelijke systemen, die met strijd en heldhaftigheid verdedigd worden, is voor het bekleeden van een dergelijke betrekking niet noodig; de man in *In Duisternis* kan zich dus geen illusionaire wereld scheppen, hij leeft niet in de wereld, die pas ontstaat, als de overwinning is bevochten. Groote geesten zijn er geweest, tot hun dood gewond, omdat zij 'de' liefde niet vonden: Heine, Beethoven, in de verzen van Heine

schrijnt het wee van de Sehnsucht en Beethoven schreef nog op hoogen leeftijd in dagboeken die men gevonden heeft: O, God, geef Uw armen Ludwig een weinig liefde.

Deze geesten echter hadden hun weidsche interessen, die hun levenswil krachtig onderhielden. Maar zoo'n man als *In Duisternis* tracht niet de wereld schoon te herscheppen, hetzij practisch, hetzij in verbeeldingswerk. Hij ziet wel dien laatsten dag, dat het leven om hem heen leelijkis, onrechtvaardig, hij doet iets kleins, werpt een ruit in, in anarchistisch-verbitterde gemoeds-stemming, maar dit gebaar van opstand is een van de laatste stuiptrekkingen van den stervenden levenswil, hij doet als een gebrekkige op straat, die zoo lang gesard wordt, tot hij een pootigen kerel een kneuzing slaat met zijn kruk en dan duizelig van zijn stokje gaat en bezwijmd tegen de straat valt. In *In Duisternis* is de liefde motief, die den levensdrang zou gered en gesterkt hebben.

Hij ziet het leelijke, maar het wekt niet de begeerte naar actie, om het leelijke te verwijderen en het schoone in 't leven te roepen. Want 'Er was een verlangen in hem naar een warm hoekje veiligheid om zich te verschuilen en te koesteren...' (blz. 22).

Juist wat iedere brave burger wil als hij een gezin vestigt. En als iedere brave nuttige burger zou de man uit *In Duisternis*, ware zijn liefde niet mislukt, belang hebben gesteld in de gebeurtenissen der ellendige wereld, waarin hij thans niet kon blijven leven; hij zou die hebben gadeslagen, zooals iedere brave burger: in de krant, hij zou er aan deelgenomen hebben door gesprekken (zie blz. 15) of door naar de stembus te gaan, naar de comedie of naar een tentoonstelling. Maar nu mislukt zijn liefde en dus ook zijn leven. Gij gelooft het niet. Niemand is ooit aan de liefde gestorven, zegt gij. Maar ach, die vent, zegt gij met den heer V.d. Oude, was een lammeling, een slappeling, een zwakke. Ge weet, over Coenen te schrijven, en niet even over de zwakken te reppen... Nu, gij hebt gelijk, de man in *In Duisternis* is een zwakke; hij overwint het leven niet, het maakt integendeel hém klein. Juist. Mogen wij zeggen dat

hij behoorde tot de groote groep dergenen die de pshychische weifelingen en gebreken hebben, waarom men hen ‘neurasthenici’ noemt?

Daartoe behooren honderden, gewone, degelijke burgers, vele hoog verdienstelijke lieden, en zelfs de groote lieden van de daad als Napoleon, die soms plotseling neerviel in hevige stuiptrekkingen. Daartoe behooren ook, het zijn de ziekelijke overspannen daad-menschen: bommenwerpers, anarchisten, Emil Henry, e.d.

Daartoe behoorde o.a. Multatuli: diens daad was het ontslag uit zijn betrekking in Lebak; maar Multatuli was een geniale zenuwzwakke, zijn ontslag en zijn verzet is het begin van een leven geweest vol van strijd; maar toch heeft hij zijn daad tot op het eind van zijn leven beschouwd als het ‘evenement’, ‘de’ daad van zijn leven. Nu, in het leven van den man uit *In Duisternis* is ‘de daad’ zijn liefde, de twist met zijn familie en al wat er volgt; en die daad miskend ziende, is het echec van zijn leven fataal. De kenschetsing van zijn figuur is psychologisch-zuiver die van den zenuw-zwakken, weifelenden neurasthenicus, die eens in zijn leven al zijn levenskracht heeft geconcentreerd en tevens uitgeput in de volvoering van ‘één’ daad.

En het motief van zijn liefde is in de psychologische constructie van den mensch-figuur mooi en zuiver logisch detail van mensch-begrip. Als men dit verband begrijpt, dan ziet men in, dat het een misverstand is, van den criticus in *De Kroniek*, die zei: Nou ja, in zoo'n geval schrijf je aan een vriend: leen me even 50 pop... Zijn liefde is zijn leven, zijn liefde is het verlangen naar de koestering in een vergeten hoekje. En telkens komt zoo het liefdesmotief in het boek terug, telkens als de levensdrang weer opleeft uit de duisternis der malaise, glimt om hem heen de behaaglijkheid van koesterende huiselijkheid, bijv. blz. 25: ‘Dadelijk opende hij nu de tusschendeur en zag de kamer stil-aan-kant- en het ontbijt klaargezet. Het deed hem aan met een warm gevoel van gezelligheid. Het theelichtje flikkerde geel onder het comfoortje, het halve brood lag er kruimig wit, de bruine korst knappig gebarsten, wachtend in de zwart gelakte schaal.

's Middags was het al taai en klef, maar nu wist hij het knappend-versch tusschen de tanden. Hij kreeg er eetlust van, voelde ook behoefte aan de warme thee, die een doorziggenden gloed zou geven in de morgenkilte...' Op blz. 94: '...Er begon in de kamer met het gedekte licht onder de laaghangende gordijnen en de aangloeiende kamer *een zweem van eigen huiselijkheid* te worden, en gezelligheid te drijven om kachel en tafel, en tusschen de donkere, nu veilig omsluitende wanden. Zoo was 't goed voelde hij'.

Deze citaten beschrijven niet alleen een fysiek welbehagen; in de woorden: *een zweem van eigen huiselijkheid* is het liefdes-sentiment verzinnebeeld; hij leeft een oogenblik in de illusie van dit sentiment, die hem 'het gedekte licht' en 'de aangloeiende kachel' geeft; straks wordt het donker, voelt hij weer de verlatenheid, de onverschilligheid van de menschen, het harde van overal afgewezen te worden; maar in deze korte beschrijvingen van maar even durende gezelligheid zien wij hem zitten, alsof Carolien niet weggelopen is, want in het licht om hem heen, in '*de zweem van huiselijkheid*' is hij het andere leven vergeten, leeft hij een oogenblik in de verbeelding, het is dan net zoo goed, alsof Carolien maar even een boodschap doet, in 'het gedekte licht' haar oogenlicht glanst en sprankelt om hem heen.

Deze beschrijvinkjes zijn als weemoedig-stelli geluks-melodietjes, even vreugdend als de huilende zang der wanhoop een oogenblik verstomt; de wanhoop niet meer zoo in hem woelt, en het even, stil-snikkende, stil-zalige vrede is.

Herman Gorter

Mijne Vrienden, met den ernst, die mij zoo goed staat, wilde ik u iets vertellen van een' Blijde Boodschap.

Het leven is goed en mooi; o, wij zullen de misère niet vergeten, al de ellende der armen, den honger, de verliederlij-

kind, de vermoorde jonge kinderen, de geplaagde uitgeputte moeders, de afgebeulde mannen, het onrecht, het cynisme, de wreede, martelende, koelbloedige uitbuiting, de verspilling van menschenlevens, de verblinding, de onzedelijkheid, de kleinheid, de huichelarij, de vuilheid, de afzictelijkheid, den hoon en den spot met orde, schoonheid, rechtvaardigheid, het grinneken over de heldhaftige en edele aspiraties; alles waarvan de roep gaat over de gansche wereld, waar alle kranten en tijdschriften vol zijn, iederen dag weer, iedere maand opnieuw, waar ze niet van kunnen zwijgen, omdat er over niets anders meer te schrijven valt: de rampspoed van het proletariaat; de onmenselijkheid van het kapitalisme, alles, alles aangeklaagd in kleine, dunne brochure'tjes, in dikke, duistere boeken, in lange grauwe tabellen en statistieken, in de hartstochtelijke, toornende en weenende galmen der welsprekende vertoogen, och, hoe zouden wij het vergeten, zoo min als onze eigene misère, maar al vergrienen wij en verkniezen driekwart van ons leven, hoog en luid zullen wij het uitroepen: het leven is groot en mooi en alles komt terecht.

Waar hebben wij onze heerlijkste tranen geschreid? -

Toen, op die meeting, niet waar, gij stondt er klein, in de menigte der honderden; gij hebt gelet op hun aangezichten. Hebt gij gezien dat hun oogen roodbeloopen waren van bloed, dat zij hun vuisten balden, dat zij tandknarsten of vloekten, neen, niet waar, zij luisterden, hun gelaten, edel van zachtmoedigen ernst, in hun hoofd de gedachte van den geduldigen, ijzeren wil. Wat werd hun geleerd? Iets eenvoudigs: weest een in wil en moed tegen het kapitaal, een leus, een denkbeeld, maar toen zijt gij er achter gekomen dat, om met die leuze de duizenden te bezielen tot eenheid van daad, tot eenheid van doel, honderden moeten werken, schrijven, bibliotheken vol; honderden moeten spreken, tientallen jaren, in kleine zalen, in kamer-zittingen, in 't open veld; honderden moeten offeren geluk en leven; verdragen en trotsch weerstaan laster, vernedering en vervolging. Toen, op die meeting hebt gij gezien, hoe zij aandachtig luisterden en hun' oogen als kinderlijk werden van glanzen-

de oprechtheid. - Want zij wisten het evenals gij het toen wist, dat de heldhaftigheid niet iets was uit verre legendarische tijden; gij hebt gevoeld dat het een heldenepos is: de arbeidersbeweging; de reeks der heldendaden zal eindeloos zijn, en als gij zelf geroepen wordt, zult gij het kleine, gemakzuchtige geluk verkiezen boven het grootopofferend ontberen en strijdend vallen? Zult gij? -

Toen hebt gij uw tranen ingeslikt, dat uw keel er pijn van deed. Gij wist toen, dat het niets was, dat gij al drie weken met natte voeten rondliept, dat men u op straat zou zetten, omdat gij geen belasting kon betalen; dat uw' vrouw in uw' afwezigheid de beste meubelen weg had laten halen, en er van door ging met dien kleinen blonden, zoetelijk glimlachenden ondermeester; gij wist ook, dat het niet zoo erg was, dagelijks te leven tusschen mensen, die uw heerlijke illusies van recht en schoonheid vervloeken; och, dacht gij, laat die lieden hun kleine winstjes, laat die stakkers, die grauwe gulzige inhaligen, hun nietige levensvoldoening; gij gingt heen, in zoo'n geluk-zalige baloorigheid, gij hadt de solidariteit gevoeld, o, dacht gij: het leven is mooi, het is een prachtig toneelstuk, alles loopt goed en blij-eindig af. - En op straat hadt gij zoo'n teeder gevoeld voor alle arbeiders; in uw' blikken, die hen verwonderden, en die zij niet begrepen, was dat opgetogene, alsof gij plotseling uw liefste verwanten terugvondt, die zoo lang in vreemde hadden gedoold.

‘Arbeiders, liefste armen, arbeiders’.

En als gij die geluk-zalige baloorigheid gekend hebt, dan zult gij deze verzen van Gorter verstaan.

Hoort hem, Hoort den Blijden Booschapper:

Het socialisme komt, de wolken jublen' het.
 De luchten die 's morgens door de straten gaan
 zeggen 't de menschen, en de jongens kijken
 op en kronen met hun blikken de tijding.
 Oe snelle wiekslag der lucht draagt het rond,
 ' wordt overal gezegd, het klinkt in de ooren,
 de oorschelpen ruischen ervan, zooals de zee
 het dringt in de hersenen, en de gedachten
 doen het bloed stroomen naar het middenhart.

De grijsaards kijken er verrukt op van,
 de moede beenen, afgesloofd van werken,
 voelen een teug, een twijg, een ademtucht
 van jonge, groene jeugd. De oude vrouwen
 herinneren zich de tijden, dat zij hoopten
 te baren en er is een flauwe straalgedachte:
 ach, konden wij 't nog eens. - De mannen en
 vrouwen sluiten zich aan een, en hopen
 op de toekomst. Het tintelt in hun lijf.

De zoete minnenden zien elkander aan
 met vochtig stralend oog. Het socialisme leeft!

Zoo is de wereld vol. De ronde aarde
 bruischt het naar alle kanten op, De wolken
 die zoo lang druppelend heentogen over
 de ellende der menschen, zij vliegen vroolijk
 als losgelaten duiven, zon en maan
 en sterren lachen, want 't blijde gerucht
 stijgt tot hen op; de aarde is gelukkig,
 het socialisme komt, het socialisme leeft
 de aarde wordt met goude' eenheid bekleed.

Het socialisme komt, de lucht zegt het

De rivieren barsten de zee in, roepen het luid.
 De stroomen van de bergen komend in
 de dalen, de stormen van de' oceaen
 roept het met een machtige stem, de menschen
 zeggen het allen of ze denken het -

Ik blader maar wat, en schrijf wat over, voorbijgaand misschien het fijnste.

Mijn liefste, ik heb u wel eens zacht verteld
 hoe de geur van uw lichaam mij benevelt
 en toch opwekt. - Zoo is 't, o socialisme!
 Ik kan niet denken dat het samenwerken
 komt, dat de arbeidende klassen
 zich samensmelten tot één macht, of nevel
 wolkt om mijn voorhoofd van een dronken geestdrift.
 En zooals uit een nevel bij een land,
 op zee, de kapen staren van het hoogland
 zoo blikte dan toch stil door de geestdrift henen

mijn klaar verstand, en zie 'k juist dan zeer duidelijk
de wording der wereld, organisatie van
den arbeid en den zege der arbeiders. -

Over de vrijheid:

In de zachte kleedaage van de Vrijheid
vlak bij haar warm elpenen lichaam
in de schaduw van haar bloedroode vlag
is het goed naar de gouden woorden te hooren
die zij toetert, en zacht hoor ik haar gouden
haar door de lucht gaan achter haar.

En onderwijl lig ik en luister zacht
naar 't zachte geruisch van hare haren
Als een vogeltje voel ik mij bij haar tehuis,
in zijn nest hoog in de zwiepende blaren,
als de storm loeit. Ik ken haar thuis,
ik ken haar zacht bloed, haar teere aren,
ik weet hoe zij opgebouwd is, liefelijk
de Moedige. Zij, de dappere Vrijheid.

En dit:

O, vrij te zijn. Met geen vaste banden
aan iemand vast. O aldoor door de tanden
vrijheid te voelen gaan bij iedren adem.
Tot heeldde wereld te zeggen: 'k omvadem
u als vrij man, gij zijt zoo vrij als ik.
Elk mensch te zien opgroeien met een blik
zoo vrij van wimper en van ooglid, armen
zoo schoon, schouders zoo vrij, geen arme
blikken meer die doen 't gloeiend hart zoo'n pijn.
Maar zuiver stralenden oogen als het rein
droomende blauw van zomerlucht.
O, vrij te zijn, en in zich het geducht
wezen mensch te voelen, heel, tot aan de voeten
van uit het hoofd. Vrouw en kinderen te groeten
als zelfstandige, even macht'ge wezens. -

En de toekomstige mensch:

Van uit een nieuwe wereld treedt
een man mij aan met enge kled,
schittrend zooals ik nimmer zag
met het hoofd zoo stralend als de dag.
Hij heeft geen enkel sieraad aan
van slaafscheid en geen enklen waan,

maar hij is zuiver als een man
 naakt opgegroeid maar wezen kan.

-----
 en om het trotsch gelaat, gekuischt
 hangt stil en hoog een sterke gloed.

Misschien heb ik niet goed gekozen, misschien zou ik morgen veel mooiere en betere kiezen. Zijn het geen goede verzen, is de maat niet goed, het beeld niet, is het niet volgens de prosodie, die wij zoo juist gestelseld hadden, nu de Nieuwe Gidspoëten een twintig jaar aan het werk zijn geweest? He ja, dat is jammer, maar laten wij voorlopig maar blij wezen, nu zoo spontaan deze teedere en heete hartstocht van geluk-om-socialisme in onze literatuur is gaan vlammen en branden -; al zullen wij er de realisten niet voor afzweren, die zoo zwoegen om ons de donkere ellende niet te doen vergeten.

Multatuli

Multatuli is voor ons niets meer dan een aangename herinnering uit onze jeugd, uit den tijd, toen wij iets van de beteekenis van het leven trachtten te begrijpen. Wat wij aan hem te danken hebben was niet een positieve winst, niet een positief bezit, hij was een van de weinige hollandsche schrijvers, die als-bijna-nog-tijdgenooten onze bewondering hebben afgedwongen door hun critiek, maar toen wij in latere jaren onze bewondering critiesch leerden bekijken, bevonden wij, dat Multatuli ons door ontkenning wel zelfvertrouwen had gegeven, maar geen houvast, geen levensbeschouwing. Al dat vernuftig keuvelen over wijsbegeerte, natuurkennis, literatuur, philologie, het is ons nu niet sympathiek meer; en de dichters, de naturalisten, realisten, en andere buitenlandsche individualistische auteurs, zij zijn allen van veel grooter beteekenis dan Multatuli.

Maar Multatuli, de nerveuze agitatorische Stylist heeft

strijd gevoerd tegen Onnatuur, de phraseologie der burgerlijke huichelarij in politiek, in literatuur, in theologie, en bij hen, in wie de critische aanleg sterker was dan de macht der geloofs- en gezagstraditie heeft hij allen eerbied uitgeroeid voor het officieele burgerlijke gezag, de officieele leugen; hij is voor de arbeiders langen tijd de man geweest die hen bewustheid van hun afhankelijk als klasse als een gevoel suggereerde; zijn invloed dankte hij aan zijn persoonlijkheid, die zich geheel in zijn stijl uitte: zijn stijl, die pakkend, natuurlijk, welsprekend was, hartstochtelijk-vernuftig-sarcastisch; wij hielden vooral van zijn' polemiek, zijn pamflet; Multatuli was met Busken Huet, de eenige, die in zijn werk een echo gaf van de groote buitenlandsche critische geestesbewegingen. Later heeft het socialisme, het realisme, de nieuwe letterkundige critiek den invloed van Multatuli geheel verdrongen, is inplaats van het negatieve resultaat der Multatuliaansche, anarchistische ontkenning, aan onze levensbeschouwing een positieve stut gegeven.

De nieuwere Hollandsche letterkundigen hebben de beteekenis van Multatuli als historische, voorstuwende figuur bepaald; zij hebben partij voor hem gekoozen, maar ook de grenzen van hun vereering duidelijk aangegeven; Kloos, v. Deyssel, v.d. Goes, Henriëtte Roland Holst (Kapitaal en Arbeid) hebben uiteengezet, wat zijn groote verdiensten in Nederland waren, wat zijn betrekkelijke minderwaardigheid was tegenover de groote Europeeërs. En de heeren Louis D. Petit en dr. A.S. Kok, die zoveel opstellen en fragmenten in hun boekje opnamen, hadden aan de oordeelvellingen dier jongeren wel wat meer ruimte mogen geven. De heer Louis D. Petit heeft een uitvoerige bibliographie samengesteld; opgaven verstrekt van al de geschriften van Multatuli, hun afzonderlijke verschijning, hun herdrukken, alle vertalingen van fragmenten en geheele werken (in Duitschland wordt op het oogenblik de geheele Multatuli vertaald door Wilh. Spohr). Dr. Kok vertelt herinneringen, niet erg belangrijk, publiceert onuitgegeven brieven en stukken, geeft een paar verslagen van Multatuli's redevoeringen; extracten uit opstellen over Multatuli, over de Havelaarzaak, artikelen over de uitgave der brieven van Multatuli, en vele anderen vaak curieuse bijzonderheden.

Nu er zoveel opstellen in zijn opgenomen, had dunkt ons, ook plaats kunnen gegeven worden aan een geheel overzicht der Multatuli-literatuur, bijv. een vermelding der brochures en artikelen na het geruchtmakende geschrift van Dr. Swart Abrahams verschenen; een klein werk van A.J. (v. Deysse) dat den mensch en den auteur Multatuli bespreekt, had wel vermeld mogen worden.

Opmerkelijk zijn sommige der hier gepubliceerde brieven door hun vriendelijke, toeschietende hartelijkheid, andere (de briefwisseling met den heer Taco de Beer over aan Multatuli gevraagde levensbijzonderheid) bieden gegevens om den neurasthenicus, die Multatuli ook was, te kenschetsen; hoe hij eerst na een omweg van verbitterd, sarcastisch vernuftig gedisputeer de menschen hun zin gaf. Deze breedsprakige vernuftigheden is de zwakke en eenigszins hinderlijke uitgroei van zijn critische begaafdheid, die hem in den grooten strijd over maatschappelijke vraagstukken tot zoo'n beminden en sympathieken beeldstormer maakten.

Multatuli's hartstocht uitte zich in vernuft, en in bittere klachten over zijn leven, en tot het laatste toe vervloekte hij zijn schrijversloopbaan en achtte hij zijn leven min of meer ijdel door het afbreken van zijn ambtelijken loopbaan - (in een brief van 25 Dec. 1881. Multatuliana blz. 129). - Het boekje zal wel diensten bewijzen aan de toekomstige letterkundige geschiedschrijvers; het zal zijn nut doen, omdat de thans opgroeiende jeugd bij zijn eerste pogen om zich de beteekenis van het leven bewust te maken naar andere literatuur zal verwezen worden dan naar die van Multatuli's werken.

Koos Speenhoff, dichter-zanger

Ik meen eens gelezen te hebben, dat niemand minder dan Jules Laforgue, beminnaar en bezoeker van den tjingel-tjangel was. En misschien heeft het café-chantant iets voor op den Schouwburg. De gemeenschapskunst, die het tooneel eens was, is het thans niet meer; wat er voor goeds en prijselijks op de planken komt is literatuur, en om verheffing te vinden, het bewegingsspel te zien van groote hartstochten, majesteit, klassieke en strenge grootheid, daarvoor behoeft men niet naar den Schouwburg te gaan, zelfs den echten indruk van het moderne burgerlijke leven zullen wij er zelden vinden, daar slechts een uiterst klein deel van onze tooneelspelers de groote kunstenaarsintuïtie bezitten, en zij met gebaar en stem van antieke majesteit al even weinig vertrouwd zijn als met het begrip der wel vlakkere, maar niet minder ingewikkelde complicaties van burgerlijk realisme en zieleleven; het Schouwburgplezier is dus of onvolledig of verloopt in kluchtige grappigheid, niet zoo bijzonder superieur aan de moppen, waar men in den tjingel-tjangel om lacht. En zijn vermaak zoekende in het café-chantant behoeft men althans niet kritisch op te letten, want is het er grof en ganschelijk niet bezielend, er wordt niet gespeeld en gesold met de illusie, als had het vertoonde iets uit te staan met hoogere geestelijke prestaties, met kunst. Helaas, zoo wás het.

Maar nu is er iets gebeurd: de critiek, tooneel- en letterkundige critiek moet zich gaan bezighouden met ‘nieuwe kunst’, kunst-in-den-tjingel-tjangel. De heer J.H. Speenhoff heeft zijn aanleg ontdekt en zijn weg gevonden; na zich eerst vergist te hebben, na de ‘Zeven moordenaars’, het burlesque verhaal in ‘Woord en Beeld’ en ‘Elzevier's Maandschrift’, is hij terecht gekomen en heeft zijn succes gevonden op het podium in ‘Circus’, ‘Panopticum’, ‘Seinpost’ en dergelijke inrichtingen.

Er was geestdrift in de pers, in de ernstige rubrieken over kunst en letteren. De zoogenaamde Hollandsche nuchterheid is er bij ingeschoten. En in de nerveuse opgewondenheid zijn zonderlinge dingen gehikt, gestameld, uitgesproken.

De heer J.H. Speenhoff was ontdekt, ontdekt als een nieuw verschijnsel. Hebben wij al niet in een weekblad gelezen en in nog een weekblad van een klein beginnend kraaiertje, dat er eindelijk eens wat anders kwam, dan die eeuwig zwaar op de handsche en pretentieuze ‘Woordkunst’. Heeft men zelfs niet een geacht criticus, met een bol vol literatuur-kennis, en veeljarige ervaring hooren uitroepen, dat met dit, het lied van Speenhoff het Volkslied begon. Wat zullen wij zeggen tegen die armzalige bedillers, die mopperen en zich niet op hun gemak gevoelen tegenover den ernst der ‘Woordkunst’?

Zulke lieden begrijpen niet het idealisme, dat ‘Woordkunst’, de voorzichtige en gewetensvolle bearbeiding van het schoone is. En het Volkslied! Och, lieve Hemel, ja, daar hebben we nog behoefte aan. Het Volkslied, de slaapdeun voor den minderen man. Dat het kome. Geeft het u bijzonder veel genoegdoening als gij een dronken kerel langs de straat, of het meer beminde type van den Hollandschen straatjongen hoort zingen:

'k Heb mijn schat verloren,
'k Ben mijn mokkel kwijt,
'k Sta er van bevroren,
't Was toch zoo'n emmese meid.

(J.H. Speenhoff)

Of:

Doe toch die krullen van je voorhoofd wê-êg -
Dat staat zoo belsch, dat weet jij ook wel... seg.

(naar J.H. Sp.)

Ja? Zijt gij dan in uw knollentuin? Nu, ga dan maar gauw naar huis, want om den hoek van de straat zetten uw twee straattypen een ander lied in:

En me moeder en me vader slapen heilemaal alleen,
heilemaal alleen -

't Wordt scabreus. Waarom zijt ge ook niet naar huis gegaan? Maar het feit is er, de heer Speenhoff is opgemerkt door de critiek. Hij heeft zijn liederen uitgegeven. Trachten wij na te gaan, wat de menschen er in bekoort. De heer Speenhoff is

beschaafder en moderner dan zijn collega's, de Hollandsche karakterkomiëken.

Hij is mogelijk ook meer geletterd. Hij is ook meer artistiek en oorspronkelijk. En stond hij niet alleen, had hij helpers, teekenaars, monologenzeggers, etc. als in Frankrijk: Jehan Rictus, Jules Jouy, Aristide Bruant, Henri de la Rivière, Willette e.d., hij zou de man zijn om in ons land het artistieke cabaret te leiden. Hopen wij dat 't er niet komt. Tweeërlei groepen zouden misschien het cabaret bezoeken: de raffiné's, de uiterst en bewuste perversen, die glimlachloos en ijdel-blasé het zouden toejuichen, sceptisch spel drijvend met hun eigen zielekwalen, en de groote menigte der brave burgers en vermaakzoekers, grof, en niet weinig sentimenteel zal zich vermaken om iets grappigs, dat zij gelijk stelt met wat de karakter-komiëken haar verschaffen, of zij zal sentimenteel aangedaan worden.

Wat maakt dat sommige critici zoo opgewonden schrijven over de liederen van Speenhoff? Als hij zijn liederen voordraagt, dan vragen zij zich af: wat is dit toch, waar heb ik dit meer gehoord? En hen, die dan schimpen tegen 'woordkunst', zeggende dat met het lied van Speenhoff frischheid, natuurlijkheid, ongekunsteldheid gelukkig weer in de literatuur komt, hen moeten wij antwoorden: Dat, wat gij hoort, en waar gij zoo verrast door zijt, dat hebt gij gehoord in de echte, solide en zuivere 'woordkunst'. De heer Speenhoff is een merkwaardig verschijnsel, niet gewichtig, maar wel merkwaardig. Hij heeft 'Ahnungen' van gevoelens, die de hedendaagsche kunstenaars bijzonder eigen zijn. In zijn liedjes vindt men iets van waarnemingswijzen en mensvormen die men in de beste werken der hedendaagsche literatuur aantreft; wat groote kunstenaars, realisten, psychologen en dichters hebben bearbeid in krachtig kleurig realistisch, diep-indringend analyseerend proza, in subtile vers-vergeluiding van sentiment en stemming, daarvan vindt men herkenbare trekjes bij Speenhoff. - Zoo: iets realistisch als: Moeders brief, Afscheid van 'n marinier; zoo: het type van den dégenère met zijn schuwe begeerten, verkwijnend in onvoldaanheid, wilszwak, hatend het normale in martelende zelfverfoeiing -

zelfkwelling en zelfontleding, soms in een verhitting van zijn tot daadkracht te uitgeputte zenuwen gewaarwordend impulzen anders dan die van de banale normalen, en dan zich daarboven uitstekend voelend in een kortstondig opflikkerend ziele-élan van superioriteit, komend tot zelfmoord, misdaad, of versuilend tot verstomping of onverschilligheid (Willem Vermeer, Michaël Kramer, Le Vierge, Raskolnikov, Tullius Hermil), kijk, de heer Speenhoff heeft van dergelijke levens ook heele kleine noties; (de Schooier, de Goedgezinde meid), ook van de teederheid, liefdessmart, en liefdesweeverzen vindt men klankjes in zijn liedjes; en dan wat vele kunstenaars geuit hebben: het libertijnsch-artistieke-anti-maatschappelijke, afkeer van beurs-schacheraars, meelij met straat-prostituée's en arme lieden, (De Rotterdamsche Beurs, De arme meid, Verbeelding) en zelfs, brrr, Nietszsche-achtig anti-socialisme-feminisme-vegetarisme en een echotje van Heiniaansche levensadoratie (de Idealisten, slotcouplet). Wat nu groote kunstenaars hebben uitgewerkt in breed gecomponeerde concepties, kijk, daar weet de heer Speenhoff ook iets van; zijn collega's de karakter-komieken weten het niet; hij artistieker, moderner, meer geletterd wellicht, weet er wat van, en hij drukt het uit in liederen, die het maatschema hebben van bruiloftsvoordrachten, en wel eens van liedjes die in een enkel klankje gelijkenis vertoonen met simpele middeleeuwsche liedjes...; binnen dat schema brengt hij kleine en geestige trekjes van realiteit thuis, iets aandoenlijks van sociaal-realistisch medelijden; daardoor bekoort het de wijzere critici, en omdat het herinnert aan wat zij uit zware, ernstige literatuur kennen, weten zij niet, hoe ze 't hebben: hoe simpel, hoe frisch, hoe geestig, hoe fraai. Hoera, het volkslied; verlos ons van de 'woordkunst'. Maar men begrijpt, dat vernieuwing van het volkslied, of iets, dat 'woordkunst' in eenvoud zou overtreffen, kracht en overvloed zou beteekenen, maar dat dit lied van Speenhoff veeleer decadentie is, uitzwakking, vergeleken bij de groote vitaliteit, waarmee de tijdsverschijnselen zijn afgebeeld in de sterke en fijngebouwde kunstwerken, romans, drama's, verzen. Och, maar ik geloof ook niet, dat Speenhoff aspiraties heeft als die hem toegedicht zijn.

Vele zijner liederen zijn niet beter dan wat de karakter-komieken voordragen. Daar de toon van sommige verzen ernstig lijkt en in andere weer de ironie duidelijk is, kan men niet altijd onderscheiden of de heer Speenhoff een onbewuste-zelfmystificatie is of dat hij het publiek mystificeert.

Maar zeker is het, dat in zijn liederen tal van aardige, verrassende, leuk oorspronkelijke uitdrukkingen voorkomen. Een enkel lied deed mij denken aan de 'Grassprietjes'. Er is door de tijdsomstandigheden, een groot onderscheid tusschen Speenhoff en bijv. Piet Paaltjens.

De heer Koenen als polemicus

De heer v.d. Bosch heeft het werkje van den heer Koenen veroordeeld. Ik heb over sommige gedeelten uit het boekje van den heer Koenen in afkeurenden zin geschreven, dus ben ik volgens den heer Koenen een leerling van den heer Van den Bosch. Ik veroordeel echter het geschrijf van den heer K. om geheel andere redenen dan de heer v.d. Bosch, zooals wederom in mijn artikel over Het studeeren enz. duidelijk genoeg te lezen staat, ‘Oneindig veel erger dan de verkeerde methode zijn de imbecile qualificaties, waarmee de heer Koenen sommige Nederlandsche schrijvers beoordeelt als Potgieter, Staring, Da Costa e.a.’, heb ik daar gezegd. Het ‘Pleidooi’ van den heer v.d. Bosch heb ik slechts met geringe aandacht, geenszins met volgzaam enthousiasme gelezen, en sommige artikelen van den heer v.d. Bosch in ‘Taal en Letteren’, b.v. het quasi-psychologisch-diepzinnig geschrijf over De Génestet en Da Costa kan ik lang niet bewonderen. Om het werk van groote letterkundige kunstenaars naar waarde te apprecieëren (ik wil daarmee niet gezegd hebben, dat ik De Génestet tot de groote letterkundige kunstenaars reken), moet men geestelijk eenigszins hunne gelijken zijn, en wie dus over groote letterkundige scheppers wil schrijven, moet of zelf artist zijn of een artistiek-voelend universeel-wijsgerig-literair theoreticus. En daarom komt het mij voor, dat het gephilosopheer van den heer v.d. Bosch over De Génestet en Da Costa (in Taal en Letteren) niets meer is dan een welwillend dilettantisme. Ik begrijp eigenlijk niet goed de bedoeling van dergelijke letterkundige bespiegelingen in taal- en letterkundige tijdschriften (de studiën over Da Costa van prof. A. Pierson en dr. Byvanck zijn ongetwijfeld veel beter dan die van den heer v.d. Bosch). Het groote publiek leest ze niet en de professionele letterkundigen nemen er geen notitie van. Is het eigenlijk niet belachelijk eene speciale letterkundige voorlichting voor onderwijzers te bestemmen?

De heer Koenen ziet dus, dat ik volstrekt geen bewonderaar ben van den heer J.H. van den Bosch.

Het dilettantisme van den heer v.d. Bosch is echter veel

elegantier dan het smakeloos-plompe geschrijf van den heer Koenen. Ik heb over het werkje van den heer Koenen geschreven, niet omdat ik den heer v.d. Bosch wilde gerieven, niet omdat ik uit baldadigheid en boozen vechtlust den heer Koenen eens een kaakslag wilde geven, maar omdat ik er de aandacht op wilde vestigen, dat men in het werkje van den heer Koenen zich proefondervindelijk kan vergewissen, hoe ondoelmatig, hoe onoordeelkundig, hoe weinig vruchtdragend de studie der letterkunde voor de onderwijzers is.

Ik begrijp ook niet, hoe iemand, na de critiek van Multatuli, Busken Huet, Van Vloten, Van Deysse, Kloos en anderen, algezonder personen, die zich beijverd hebben, om onze taal te zuiveren van 't vuilnis der ledige phrase; die ons geleerd hebben, bij elken volzin te vragen: Wat staat er? - ik begrijp niet, hoe iemand, die zich verbeeldt, van letterkunde verstand te hebben, na hunne critiek nog ernstig kan meenen, dat het verstandig is te schrijven over Potgieter, Staring, Da Costa, Bilderdijk, e.a., zooals de heer Koenen doet.

De heer Koenen zegt, dat ik het doe voorkomen, alsof de enkele volzinnen uit zijn werkje, die ik in mijn artikel: Het studeeren der onderwijzers, heb aangehaald, alles is, wat hij over Potgieter en Staring zegt.

‘Als een modern criticus laat (ik) het voorkomen, of in *Examen-Studiën* dat en dat alleen van Potgieter en van Staring te lezen staat. En op die leugen bouw (ik) dan (mijn) humane critiek’. Ik wil gaarne den heer Koenen de genoegdoening geven, die hij verlangt, maar ik geloof niet, dat iemand dan zal zeggen: Ja, 't is waar, de heer Koenen is een knap criticus, die zeer oorspronkelijk schrijft over onze hollandsche dichters.

Ik zal dus de bedoelde stukken over Potgieter en Staring uit *Examen-Studiën* in hun geheel citeeren. Eerst over Potgieter.

Op blz. 81 zegt de heer Koenen:

‘Onder de nieuwere dichters is Potgieter zeker degene, die

de grootste mate van studie eischt. Potgieters verzen zijn evenmin als die van Staring een muziek om van 't blad te spelen' (deze uitdrukking in ontleend aan Beets). 'zij willen gelezen, herlezen, ontleed en bestudeerd worden'. Dat willen alle goede verzen; alles, wat men bij den eersten oogopslag tot in zijn diepste diepte peilt, is onbeduidend, vergankelijk werk. De heer Koenen zegt dus niets, wat alleen voor Potgieter kenschetsend is.

Op blz. 83. De heer Koenen zal mij, hoop ik, wel toestaan, de regels te supprimeeren, waar hij alleen biographische aantekeningen geeft. Ik wil alleen laten zien, wat er voor den dag komt, als de heer Koenen het resultaat van zijn eigen nadenken, zijn oordeel over een schrijver neerschrijft.

Op blz. 83 staat dan:

'In den bundel Proza worden 't meest geroemd: Jan, Jannetje en hun jongste kind, en Het Rijksmuseum; beide zijn zware stukken; lichtere zijn: Blaauw bes, De Ezelinnen, 't Weeuwte uit 't Hof van Holland; Hanna, een beeld uit het volksleven. De Zusters, met prachtige, fijne toetsen, is niet voltooid. Potgieter was geen taalgeleerde, *vandaar* dat men in zijn proza wel eens afwijkingen zal bespeuren van de regels der spraakkunst. Zijn poëzie is heerlijk schoon, als men weet door te dringen tot de kern, doch zij eischt veel moed, veel studie'.

Heb ik nu in mijn artikel den heer Koenen onrecht gedaan? Staat er in 't heele stuk, hierboven afgeschreven, een volzin, die iets anders bewijst dan dat de heer Koenen met zijn gebrek aan oordeel geen raad weet? Over de taalkundige behandeling van verschillende zinsneden behoef ik niet te spreken; ik heb 't alleen over het feit, dat de heer K. zijn gebrek aan oordeel tracht goed te maken met waardelooze, zinledige phrasen, die niets uitdrukken, tenzij de absentie van gedachte bij den heer Koenen.

Van alle schrijvers, die de heer K. behandelt, geeft hij in enkele regels een opsomming van karaktertrekken, die echter niets zijn dan algemeenheden, op allen toepasselijk en op niemand. Feitelijk doet hij niets anders, dan herhalen, wat hij reeds van een vorigen schrijver gezegd heeft. Er is geen

echt schrijver, prozaïst of poëet, die op een anderen gelijk. Een goede karakteristiek kan dus maar voor één schrijver gelden. Dit is een zeer eenvoudige waarheid, welker toepassing men echter tevergeefs in het werkje van den heer Koenen zal vinden.

Over Staring blz. 89. De opsomming van gedichten slaan wij over. Maar zie hier een oordeel:

‘Staring heeft betrekkelijk weinig gedicht, maar hetgeen hij gaf is *doordacht, gekuischt, doorwrocht, afgewerkt*’ (Zie over deze zinsnede mijn Het studeeren enz.); ‘zijn taal is meesterlijk door *bondigheid, gepastheid, zuiverheid* en *gemakkelijkheid*: zijn woordvoeging (zinsbouw) is die van een meester’ (Dit is altijd zoo bij oorspronkelijke schrijvers): ‘hier kan hij ons aller leermeester zijn. Zijn verzen winnen bij ontleding, zij willen juist van zeer nabij beschouwd worden: eerst bij tweede, derde, vierde beschouwing krijgt men oog voor de voortreffelijkheid van den vorm en de daaraan geëvenredigde waardij van den inhoud’.

Goed, degelijk, rijp werk wil altijd van nabij beschouwd worden; anders is het onrijp, slecht werk. Men ziet, dat de heer K. precies hetzelfde zegt als van Potgieter. Waarom maakt de heer Koenen liever niet etiketten van deze soort bijv.: ‘Werk dat bij ontleding wint, dat van naderbij beschouwd wil worden’, en dan een reeks van schrijversnamen.

‘Taal, die krachtig is, gloeiend, bruisend, meeslepend’, en wederom een reeks van schrijversnamen. Dat zou immers heel wat bladzijden uitwinnen; zoo 'n schematische qualificatie van schrijvers zou ook voor de studeerende onderwijzers gemakkelijk zijn.

Als ik zeg, dat iemand getrouwd is met zijne vrouw, dat hij loopt op zijn beenen, dat hij kijkt met zijn oogen, dat hij een modelvader is, omdat hij voor zijn kinderen zorgt, beweer ik dan iets bijzonders omtrent het moderne huwelijk, geef ik dan blijk, iemand gang scherp geobserveerd te hebben, of de wijze, waarop hij kijkt, zal men dan van mij zeggen, dat ik bijzondere inzichten over moraal heb?

Van de vier verschillende oordeelen, die ik uitspreek kan

ik zeggen: ‘het is mijne overtuiging’ en al spreek ik dit alles honderdmaal uit, het blijven onnoozele en zeer primitieve waarheden.

De heer K. zegt, dat hij alles, wat over Staring en Potgieter heeft geschreven, wel voor de honderdste maal wil herhalen, omdat het *zijne* overtuiging is. Door deze verzekering vervalt volstrekt niet de absurditeit van zijne uitspraken. Even primitief als bovenstaande opmerkingen over iemands gang, over zijne blikken, enz., zijn de beweringen van den heer K., dat de stijl van schrijvers, die reeds een honderd- of vijftig-jarige hollandsche beroemdheid hebben, die is van een meester, dat hun werk ontleed wil worden of van nabij bezien, - dat hun werk doordacht is, afgewerkt, etc., dat hun stijl zuiver is, gepast, etc. Immers, als hun werk aan deze allereerste vereischten niet voldeed, zouden zij al lang vergeten zijn.

Al dergelijke waarheden, die de heer Koenen zegt over Staring en Potgieter, kan men wel uitspreken, zonder dat men een werk van dezen schrijver inkijkt. Het is niet slecht, dergelijke opmerkingen te maken, het is alleen maar zeer onnoozel. En er blijkt uit - het spijt mij, dat ik zoo dikwijls hetzelfde moet herhalen - dat de heer K. het werk van een schrijver niet weet te doorgronden, dat hij niet weet, wat een schrijver een eenige plaats geeft onder alle anderen, kortom, dat hij niets te zeggen heeft.

De heer K. beroept zich op deze zinsnede van Beets: ‘Alles wat deze Dichter voortbrengt, ook het kleinste zijner voortbrengselen, is doordacht, doorwrocht, afgewerkt’ (Inleiding Beets, blz. XXII).

Maar de heer Koenen vergeet, dat bij Beets deze opmerking niets anders is dan eene aanvullende, biografische aantekening, terwijl Beets nog heel wat schrijft, dat alleen voor het werk van Staring geldt. Zooals de heer K. in zijn stukje de opmerking van Beets te pas brengt, is en blijft het een belachelijke enormiteit. Waarlijk de heer K. kan nog niet eens goed napraten, zonder 't werk van anderen te bederven. Foei, meneer Koenen, schuif toch de verantwoorde-

lijkheid van uw geknoei niet op den hals van onzen ouden Hildebrand.

Nog een paar curiosa: ‘Da Costa's taal is vol kracht en gloed; zij kan bruisen, meeslepen. Uit een spraakkunstig oogpunt is zij niet altijd even zuiver’ (‘t Is treurig, Da Costa ook al, evenals Potgieter). Bladz. 107.

Bladz. 127: ‘Mr. W. Bilderdijk is als dichter een reus, die ver uitsteekt boven al wat hem op 't veld der letterkunde omringt; - hij is de evenknie van Vondel’. (Hieruit blijkt, dat de heer K. ook van beeldspraak geen begrip heeft. Bilderdijk os als een reus op een veld. Onzin of niet?).

Over proza: ‘Het proza is de taal van den dagelijkschen omgang, de taal der wetenschap, van het onderwijs, enz.’ Dat is waar, maar nu verder: ‘Deze taal heeft minder haar bron in 't gemoed en de verbeelding dan in 't gezond verstand; (Zijn gemoed en verbeelding, en gezond verstand onverenigbaar?) ‘zij is de uiting van het wikkend oordeel, van den wil’. ‘Het proza wil leeren, wil betoogen, wil overtuigen’. Bladz. 26. (Kan men niet bloemlezingen vullen met proza, kunstproza, dat met poëzie volkomen gelijkstaat?)

De heer Koenen mag nu opnieuw beginnen mij te signaleeren met een onbepaald voornaamwoord, waarmee in de gemengde berichten de moordenaars, de dieven, de zakkenrollers, de flesschentrekkers, de kwartjesvinders worden aangeduid; (zekere J.P.E., zegt hij) hij mag mij nog eens uitschelden voor al wat leelijk is, uilskuiken, boerenbedrieger, marktschreeuwer, leugenaar; hij mag voor de tweede maal zeggen, dat ik onbeschoft ben, brutaal, dat ik slechte manieren heb, dat ik mij fijn houd, dat ik zwets; hij mag nog nieuwe scheldwoorden opzoeken (me dunkt, in Maastricht onder de fabrieksmenschen zijn er nog schilderachtige te vinden); hij mag zeggen, Wat hij wil, ik zal hem niet antwoorden. De absurditeiten in zijn boekje zal hij toch niet kunnen wegpraten.

Nu ik mijne meening heb toegelicht, zal ik met een zoo pri-

mitief, niet-begrijpend dilettant, als de heer Koenen, niet meer discussiëren over letterkundige onderwerpen.

Aan het slot van zijn artikel spreekt de heer Koenen zichzelf aldus toe:

‘Mooi zoo, diepzinnige criticus!
Ik zal nu ook op zijn Multatuli's eindigen:
Hier leg ik de pen met walging neer!’

Ik vind, dat deze laatste zinsnede het hart van den heer Koenen eer aandoet. Het doet mij genoegen te kunnen constateren, dat hij nog niet alle gevoel van betamelijkheid verloren heeft. Ik zou dan ook wel eens den man willen zien, die een artikel schrijft als dat van den heer Koenen over: Critiek en nog iets (nauwkeuriger gezegd eene banale tegenstelling van subjectieve critiek en objectieve in enkele regels en voorts een paar kolommen - de heer K. noemt het *iets* - vol insinuatie, misverstand, valsche beschuldiging en scheldwoorden), en die, aan 't eind gekomen, niet van zich zelf walgt. Zelfs het redelooze vee zou walgen, en men weet het, dit walgt niet van een beetje viesheid.

De heer Koenen vindt dus zijn artikel zelf walgelijk. Zeer goed. Maar waarom laat hij 't dan drukken. Inderdaad een zeer laakbare zwakheid.

Goed gestemd?

Ik voel mij niet bevoegd om in kwesties van partij-tactiek of beginsel, kwesties van theorie of practijk, te adviseeren, goed te keuren of af te keuren. Maar er heeft zich een eigenaardig geval voorgedaan, waarover ik mij veroorloog mijn mening te zeggen. Schaper heeft in den Groningschen Raad gestemd tegen het zenden van een adres aan Jozef Israëls, op den dag, dat deze groote schilder zijn 80sten verjaardag viert. Eens heeft Schaper in de Kamer verklaard naar de grenzen te snellen, als het vaderland in gevaar was en het zijn sterken arm behoefde. Dit heeft menigen partijgenoot toen ontstemd, die het niet noodig achtte het gezwets der burgerlijke phraseerders te overbluffen door een vertoon van ook-wel-vaderlandslievend te zijn.

Dit was een concurrentie in woorden-moed, die menig partijgenoot mishaagde en beneden zich achtte. Waarom? Omdat een sociaaldemocraat geen liefde voor zijn vaderland heeft? Neen, daarom niet. Maar omdat wij eenbetere liefde voor het vaderland hebben dan het bloeddorstig chauvinisme der kapitalistisch-imperialistische geldwolven. Wij hebben liefde voor de schoonheid en het geluk, dat in Nederland te vinden is, voor de schoonheid van het Nederlandsche landschap, voor het beste in het gemoedsleven van ons volk, maar wij wenschen de bronnen van schoonheid en geluk en welvaart aanwezig in het gemoedsleven des volks en in de natuur van ons eigen land niet afgesloten voor de arbeiders, en alleen geopend voor de burgerij, wij wenschen integendeel, die schoonheid en het geluk voor alle Nederlanders te bestemmen.

Als een Duitsch jongmaatje mij zegt: Uw taal is een dialect, dat veel gelijk op het Duitsche boeren-jargon, dan zeggen wij, goede vriend, gij weet er niets van, gij kent ons schoone Hollandsch niet, de taal van onze beste dichters en prozaïsten. Wij zullen ons door het gezegde van dezen Duitschen meneer niet laten verleiden tot minachting, tot geringschatting van onze groote woordkunstenaars. Integendeel, wij zullen altijd op de bres staan, om hun arbeid te loven en te eerbiedigen, wij zullen er ons in verheugen, als zij onze

taal rijker aan vormen en uitdrukking maken; de taal is de uitdrukking van het gemoedsleven van het volk; er is in het gemoedsleven iets algemeen, dat allen beschaafde volkeren gemeen is, er is ook iets anders in, dat speciaal eigen is aan ons Hollandsche volk.

Een Hollandsch landschap, een Hollandsche meneer, een Hollandsche boer, een Hollandsche werkliedenverbonder, - sociaaldemocratische arbeider te beschrijven, daarvoor is een bijzonder talent noodig, een bijzondere oplettendheid en gevoeligheid voor nuance, en een bijzonder talent om die nuance in taal, in kunstmateriaal uit te drukken. Als deze uitdrukking der nuance een kunstenaar gelukt, dan heeft hij ons een dienst bewezen; wij zijn rijker geworden aan menschenkennis, aan begrip van schoonheid, en daardoor ook gelukkiger. Een kunstenaar, die nieuwe rijkdommen aan het taalmetaal toevoegt, doet ons ook daarom een dienst, omdat wij, rijker aan metaal van uitdrukking, ook rijker aan gemoedsleven worden; propagandisten bijv. hebben de Hollandsche taal noodig; zij spreken voor Hollandschemenschen, zij moeten inwerken op gemoed en verstand hunner hoorders; is dus het metaal groot, dat zij ook de middelen vele, om de verstandhouding met de hoorders inniger te maken, d.w.z. wij hebben dus in de taal een groot middel om de overtuiging van die groep, waarvoor wij arbeiden, een zekere richting te geven.

En of het nu de anti-socialistische Van Deyssel of de socialistische Heijermans is, die voor vele nuances van het Hollandsche gemoedsleven een nieuwe en zuivere uitdrukking vindt, wij zullen beiden bewonderen, omdat zij ons gemoedsleven meer inhoud, d.i. meer geluk hebben gegeven. Wij zullen hen huldigen, als het daarvoor een gelegenheid geeft uit vaderlandsliefde, omdat zij ons de schoonheid van nationaal leven, het gemoedsleven, het leven der steden, der dorpen en van de natuur deden kennen. En al kunnen de arbeiders er alles niet van genieten, sociaal-democraten werken ook daarvoor, dat de arbeidersgeslachten eenmaal de schoonheid kunnen genieten uitgedrukt in de taal van Van Deyssel en Heijermans. In de kunst, de goede en zuivere nl. openbaart zich het schoone en beste, wat een land heeft, een land en een volk, zijn

teederheid, zijn hartstocht, zijn edelmoedigheid, en zijn rechtvaardigheid; dit schoone verstaan wij door de kunstenaars en wij stijleeren er ons naar, wij trachten het althans, zoover de omstandigheden (economische, etc.) meehelpen. Van die schoonheid van natuur en gemoed is elke kunst de uitdrukking, en elk eerlijk en groot kunstenaar werkt mee om het idealer leven van de menschheid voor te bereiden.

Jozef Israëls is, meen ik, een eerlijk en groot kunstenaar. Daarom is hij verdienstelijk voor zijn volk, ook voor de arbieders; zijn werk leert hun schoonheid, geeft hun een grooter begrip van menschenleven en van natuur-majesteit; daarom moeten wij wel trachten den tijd voor te bereiden, dat ieder die schoonheid leert verstaan, maar al kan door den economischen druk het volk haar nu nog niet begrijpen, niet minder moeten wij eerbiedigen den man, die eerlijk het ideaal dient. Als wij hem niet eeren, dan hoeven wij ook de kunstenaars uit het verleden niet te eeren, en geen sociaaldemocraat zal het initiatief nemen onze Rembrandt's te verkoopen, ten behoeven van kindervoeding en -kleeding. Alle goede kunst is iets, dat bestemd is om geluk en verheffing te geven, en ieder die daarvoor werkt, mogen ook sociaaldemocraten eeren. Zij vooral, die geluk en verheffing door kunst, door nationale kunst, die wij het beste verstaan, wenschen voor allen en niet voor den kapitalist alleen.

Bij wijze van uitleiding

Aspekten van een schrijversleven

1. ‘Henri Hartog als criticus. Dat was de laatste phase van zijn kort kunstenaarsleven. Ook dáárom al is 't weinige wat hij naliet: non multa sed multum. En dáárom moesten deze critieken, die men van her moet samenlezen, tot blijvend eigendom der Hollandsche letteren verzameld en gebundeld worden’, schreef Dr. Gerversman in 1926¹.

Deze wens van Dr. Gerversman gaat na vijftig jaar in vervulling, zij het dan niet volledig. Het leven van Hartog is te kort geweest - hij is slechts 34 jaar geworden - dan dat er anders dan incidenteel naar hem verwezen wordt².

Op zondagochtend 28 februari 1904 werd Hartog op het witbesneeuwde Schiedamse kerkhof onder grote belangstelling begraven: ‘De Delfhavensche tram had ze niet allen kunnen vervoeren uit Rotterdam, zijn vrienden, de menigte arbeiders en jonge vrouwen: zijn sociaal-democratische partijgenoten³. Hartog was op 1 augustus 1869 te Schiedam geboren in een gezin van ‘zeer kleine Israëlitische kleinhandelsmensen’. Hij was de oudste zoon van de koopman Salomon Benjamin Hartog, die zich in 1864 in Schiedam had gevestigd en er trouwde met de Schiedamse Maria Koster. Drie van de zeven kinderen die zij kregen, stierven jong; de moeder overleed in 1895⁴, Henri's jongste broer, Joseph, overleed in 1937; zijn broer Samuel, evenals hij onderwijzer, en zijn zuster Anna hebben de Tweede Wereldoorlog niet overleefd⁵.

Omstreeks 1900 lat Hartog zich schrappen als lid van de Nederlands-Israëlitische gemeente te Schiedam en geeft op ‘geen godsdienst’ meer te belijden⁶. Hij verruult blijkbaar de ene overtuiging voor de andere: in 1899 komt Hartog voor op een ledenlijst van 1 oktober van de S.D.A.P., afdeling Rotterdam⁷; in familiekring leverde hem dat een betiteling als ‘die rooie’ op, vertelt een familielid

1. H. Gerversman, ‘Henri Hartog’. In: Rotterdamsch Jaarboekje, derde reeks, 4e jrg. Rotterdam 1926, p. 79-80.
2. Zoals onlangs ‘een van onze belangrijkste essayisten’, Jacques Kruithof, deed in zijn Zegge en schrijve (Amsterdam 1974), p. 73.
Zelfs iemand als Dr. Jaap Meijer doet Hartog in een drietal zinnen af. Zie Jaap Meijer, Gedreven door verlangen en gemis. Joodse letterkundigen in Nederland over jood en jodendom (Amsterdam 1974), p. 74.
3. In Memoriam Henri Hartog. Mededeelingen van de Rotterdamsche Vereeniging ‘Voor de Kunst’, no. 5, maart 1904, p. 6.
4. Gegevens Gemeente-Archief Schiedam.
5. Mededeling van mevr. Gerversman te Mijdrecht.
6. Zijn grafsteen zal men dan ook tevergeefs zoeken op de Joodse begraafplaats te Rotterdam, waar in de jaren zestig ook het Schiedamse Joodse kerkhof naar is overgebracht.
7. Mededeling van Mevr. drs. J.M. Welcker te Amsterdam.

van hem.

Vanaf 1888 was Henri Hartog onderwijzer aan een openbare lagere school te Schiedam, een betrekking die hem overigens weinig vreugde schonk, maar die hij tot z'n dood toe vervulde. Zijn vader verhuisde in 1897 naar Rotterdam; niet lang daarna is de oudste zoon hem naar die stad gevolgd.

2. Zijn loopbaan als schrijver begon hij met een aantal strijdschriften in De Bode, het orgaan van de bond van Nederlandsche onderwijzers. De artikelen zijn getekend met 'J.P.E.' of 'J.P. Eeraets'. Lange tijd is hij eerste secretaris geweest van de afdeling Schiedam van de Onderwijzersbond. In 1900 stapte hij over naar de Bond van Sociaaldemocratische onderwijzers⁸.

Naarmate het aantal artikelen in De Bode terugloopt, zien we meer stukken van literaire aard in verschillende tijdschriften verschijnen. Zo publiceerde hij zijn schetsen in De Jonge Gids, het blad van Heijermans, in De Nieuwe Gids, het Tweemaandelijksch Tijdschrift en De Twintigste Eeuw. Kritieken en besprekingen publiceerde hij in De Vrouw, in het dagblad Het Volk en in de Amsterdamse Kroniek. In De Jonge Gids kreeg Hartog het aan de stok met E.W. Thijssen, de beschouwelijkste van Heijermans' vele dubbelfiguren. In zijn boek over Heijermans vertelt Schilp daarover het volgende:

'Een geïnteresseerd lezer, Henri Hartog, ook sociaaldemocraat, maar in zijn jonge jaren minder sterk in de historisch-materialistische doctrine, klom eens tegen bepaalde beschouwingen van Thijssen in de pen. Hij eerde, zo betoogde hij, Heijermans vanwege diens Diamantstad, maar "vele der stukken tot nu toe in De Jonge Sids verschenen geven blijk van een overdreven schatting van de betekenis der geslachtsverhoudingen". En in verband met de Kamertjeszonde van Habbema zegt hij: "Met het verhaal, dat hier en daar zeer duidelijk een pleidooi voor het vrije-liefde-verkeer wil zijn, richt de schrijver zich, zonder dat hij het zelf merkt, tot de jongelieden uit de bourgeoisstand, die geen geld genoeg hebben om met fatsoenlijke meisjes te trwouen". Dit niet onverstandige betoog, waarin ook voor de Tachtigers een relatieve waardering wordt uitgesproken, krijgt van drie verschillende: zijden antwoord. Namelijk van E.W. Thijssen zelf, vervolgens van de redacteur onder eigen naam, tenslotte van... Koos Habbema. Henri Hartog moet wel gedacht hebben "te veel eer",

8. idem.

niet vermoedende dat onder de drie helmen één-en-dezelfde duellist het floret hanteerde⁹.

Hartogs schetsen en de onvoltooide roman *Buurtleven* werden postuum samengebracht in het boek *Sjofelen* (1904). Lodewijk van Deyssel schreef er een van zijn bekende inleidingen bij¹⁰. Aan een herdruk van dat boek, of althans van een groter deel ervan, zoals *Buurtleven*, is men in zeventig jaar niet toegekomen.

3. Het probleem van de verhouding kunst en maatschappij, waar in *De Kroniek* b.v. een uitvoerige discussie over had plaats gevonden¹¹, waarin ook de door Hartog vereerde Van Deyssel had meegedaan, had Hartog voor zichzelf min of meer opgelost. De kunst, ook de meest individualistische, en het geluk dat zij schonk, was niet het privilege van een bepaalde klasse; ‘recht op Schoonheid’ bepleitte hij ‘juist voor die breede schaar van mannen en vrouwen in een materialistische stad als de onze, voor wie het leven niets dan werken en zorgen is’¹².

Hij bracht deze inzichten ook in praktijk door te ijveren voor de oprichting van de Rotterdamse Vereniging ‘Voor de Kunst’, die in 1904 zo'n 4000 leden telde. Voor een kontributie van enkele stuivers per jaar konden de leden uiteenlopende kulturele manifestaties bijwonen. ‘Als Hartog dan, in 'n hoekje van de zaal, die dichte drommen van arbeiders en misdeelden op een avond van Voor de Kunst, zich hartelijk hoorde geven in gejuich, dan stonden vaak de tranen van blijdschap op zijn aangedaan bleek gezicht’¹³.

Die inzichten van Hartog bespeurt men ook in verscheidene van de hier gebundelde opstellen. Met het overigens sympathieke oordeel van Gerversman over Hartogs kritieken wil ik wel een eind, maar niet helemaal meegaan. De intrinsieke waarde ervan is wellicht niet veel meer dan literair-historisch. Eén van de redenen om ze niettemin bijeen te brengen zou ik willen aangeven in het volgende citaat: ‘The tendencies of an age appear more distinctly in its writers of inferior rank than in those

9. C.A. Schilp, *Herman Heijermans* (Amsterdam 1967), p. 56.

10. Jacob Israël de Haan, evenals Hartog verbonden aan *Het Volk*, werd door zijn Pijpelijntjes een outcast. Hij wilde een nieuwe uitgave op de markt brengen en schreef daartoe op 19 juni 1904 Van Deyssel aan: ‘En nu vraag ik u iets heel ergs, dat weet ik zelf ook wel, maar wilt u voor die nieuwe uitgave een voorstuk schrijven zoals u voor Boutens deed en zoals u voor dooie Henri Hartog deed. Dan zal men mij misschien rust laten ( )’. Een verzoek waar Van Deyssel overigens geen gevolg aan geeft. Zie: Wim J. Simons, *Hakken en Spaanders* (Amsterdam z.j.), p. 38.

11. *Materialistische literatuurtheorie* (Nijmegen 1973), p. 41.

12. *In Memoriam*, p. 4.

13. *Ibidem*, p. 5.

of commanding genius. These latter teil of past and future as well as of the age in which they live. They are for all time. But on the sensitive sesponsive souls, of less Creative power, current ideals record themselves with clearness'¹⁴.

Hartog beschikte niet, zoals sommige theoretici tegenwoordig, over een 'intensjoneel-kommunikatief model' of een 'energeties-materjeel sisteem'. Van z'n opvatting hoe de kunst dan wel in de maatschappij moet funkrieneren, leggen hier verzamelde kritieken getuigenis af.

Noten

Een uitgebreider overzicht over Hartogs leven en werken is te vinden in mijn *De onbekende meester uit Schiedam* (Leiden 1974), p. De literaire nalatenschap van Hartog, of wat er van over is - zo ontbreken Van Deyssels brieven aan Hartog - berust in een vijftal mappen op het Haagse Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.

14. Een citaat van professor Palmer, aangehaald door Arthus O. Lovejoy, *The great chain of being* (Cambridge, Mass. 1936), p. 20. Dezelfde gedachte bij A.G. Kranendonk, *Beschouwingen over de studie der letterkunde* (Groningen 1933), p. 20: 'Er wordt ( ) wel gezegd, dat de geest van de tijd zich beter laat afleiden uit het werk van tweede- en derderangs auteurs dan uit dat van werkelijke groote schrijvers'.

Aantekeningen

Van de opgenomen stukken is de plaats van eerste publikatie in de bibliografie te vinden. Keuze van die stukken was uiteraard een persoonlijke zaak; getracht is, die artikelen op te nemen die het meeste van literair-historisch of theoretisch belang schenen. Gezien het beperkte karakter van deze uitgave zijn de aantekeningen vrij incidenteel uitgevallen.

‘Bourgeoisliteratuur’: ‘Thijssen’ is één van de tientallen pseudoniemen waarvan Heijermans zich bediende. Voor de botsing met Hartog, zie het boek van C.A. Schilp, Herman Heijermans (Amsterdam 1967), p. 56.

‘Letterkundige verschijnselen’: de titel is overgenomen van Hartogs rubriek in *De Vrouw*.

‘Anna de Savornin Lohman’: zij was redactrice van de *Hollandsche Lelie*, waarin ze felle stukken tegen *De Nieuwe Gids* schreef. ‘Zij was de geboren vijandin van *De Nieuwe Gids*, want *De Nieuwe Gids* was onzedelijk. En realistisch! Realistisch was bijvoorbeeld in die tijd, dat je het woord “cor-

set” noemde in een scène’ (Victor van Vriesland, *Herinneringen* verteld aan Alfred Kossman, Amsterdam 1969, p. 21). Van Vriesland vond haar maar ‘een oude vrijster, feministisch en tegen mannen’.

Het stuk in *De Vrouw*, waar op verzoek van de redactrice, Ida Heijermans, ‘volzinnen en zindeelen’ waren weggelaten, is door Hartog uitgewerkt tot het vlugschrift *Een eigenwijs schrijfster*. Dit ‘veel verkochte’ (*De Meester*) vlugschrift werd door Edward B. Koster gerecenseerd in *De Nederlandsche Spectator* van 2 januari 1904. In het Letterkundig Museum bevindt zich een concept van een brief van Hartog aan Koster (van 4 januari 1904), waarin hij deze materie entameert en hem kapittelt om z'n aanval op Netscher.

‘Frans Coenen’: het stuk is onvoltooid. In de nalatenschap bevindt zich een vervolg, waaruit Gerversman 1926, p. 81 een stukje citeert. De criticus J.v.d. Oude is de voormalige Oost-Indisch ambtenaar Carel van Nievelt, die in zijn *Uit de Poppekraam onzer Romantiek* o.m. over Coenen handelde.

‘Multatuli’: dit stuk is niet uit *De Vrouw* afkomstig. Het is een recensie van A.S. Kok en Louis D. Petit, *Multatuliana* (Baarn 1903), uit *Het Volk*.

‘Koos Speenhoff’: het was Hartog die Speenhoff de gegevens bezorgde voor de tekst van diens vermaarde ‘*t Broekie van Jantje*’, overigens nimmer in die versie gepubliceerd.

Onder Speenhoffs manuscript staat: ‘Gegevens van Henri Hartog, helaas te vroeg overleden schrijver van *Sjofelen*’ (zie NRC 25-11-1960).

‘De heer Koenen’: het boek waar de polemieek over ging, was Koenens *Examenstudiën*. Eene handreiking op 't gebied van taal- en letterkunde.

Het werd door J.H. van den Bosch besproken in *Taal en Letteren* 2 (1892), p. 108-112. Op diens oordeel beroept Koenen zich in zijn ‘Antwoord aan J.P.E. te Schiedam’ (*De Bode*, 7e jrg. no. 23, p. 1). Het motto daarbij, ‘In stegen wassen geen laurieren’, moet Hartog pijnlijk getroffen hebben, getuige wat hij in zijn repliek schrijft: ‘Ik woon

al jaren - hij zal 't weten, het is u natuurlijk meegedeeld, niet waar meneer Koenen - in een klein hofje tusschen arme menschen. Maar ik zou me niet schamen, er hen te ontvangen, die ik hoogacht, al waren zij te gelijk maatschappelijk de aanzienlijsten' (De Bode, 8e jrg. no. 1, p. 2).

Het oordeel van Van den Bosch luidde ook niet onverdeeld gunstig. Hoewel hij er goede dingen in vindt, acht hij het boekje zonder eenheid: een methode ontbreekt. 'Non multa, sed multum', schrijft Van den Bosch.

'Bibliografie over Henri Hartog': een aanvulling, met enige korrekties, op een vorige proeve van bibliografie over Hartog.

'Bibliografie van Henri Hartog': uitbreiding van een vorige, waarbij tevens enkele omissies zijn hersteld. Deze lijst streeft naar volledigheid. Bij een vorige gelegenheid lag het aksent op het determineren van stukken uit Sjofelen. Toegevoegd zijn nu de artikelen uit De Bode, bijna alle ondertekend met 'J.P.E.(eraets)'. Van sommige artikelen ontbreekt de juiste paginering: het betreffende Bijblad ontbrak in de jaargangen die ik onder ogen kreeg. Volledig is deze lijst niet. Er ontbreekt o.m. de 'Voorrede' uit de catalogus van de tentoonstelling van boekwerken van de vereniging 'Voor de Kunst'; ook was het onmogelijk het artikel 'Het streven onzer vereeniging en haar middelen' te vinden, dat verscheen in de Mededeelingen van 'Voor de Kunst'.

Verder is het denkbaar dat Hartog in andere onderwijsbladen, onder andere pseudoniemen heeft geschreven.

De hier opgenomen opstellen en kritieken zijn in de bibliografie voorzien van een asterisk.

Persoonlijke noot

Enigerlei dankbetuiging is wel op z'n plaats: vooral aan mevr. H. Gerversman-Beunder te Mijdrecht, die de nodige informatie verschafte en bereid was de bibliotheek van haar echtgenoot nog eens op Hartogiana na te speuren; aan Alphense roostermakers, die in drukke tijden nog een kleine 'speel'-ruimte gaven; en ook aan de leden van de 'leidse klub' wier aktiviteit er toe leidt, dat men zich op boeiende, doch glibberige paden begeeft naar onderwerpen zoals dit, buiten het eigenlijke specialisme gelegen.

Deze selektie van opstellen van Henri Hartog beoogt eens een andere kant van zijn persoon te belichten, en is als zodanig bestemd voor die páár Hartogfans in den lande, als ook voor die Maasstedelingen, die de kulturele geschiedenis van hun steden ter harte gaat. Wellicht kunnen degenen die zich rekenschap geven van de vraag naar de funktie van de literatuur er hun voordeel mee doen, met te zien, hoe een 'minor poet' daar z'n eigen visie op ontwikkelde.

Een bescheiden uitgave dus, voor een bescheiden auteur. Misschien zou Hartog het daarmee geen eens zó oneens geweest zijn.

Alphen a/d Rijn
J. Noordegraaf

Bibliografie over Henri Hartog

- Asselbergs, W.J.M.A. 1951, 'Henri Hartog'. In: Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde. Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden IX. 's-Hertogenbosch-Brussel, p. 195-196.
- Brink, J. ten Brink 1904, Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de 19e eeuw, 2e dr. verzorgd door Taco H. de Beer. Rotterdam, deel III, p. 575-576.
- B(russe, M.J.) 1904 'Henri Hartog'. In: De Kroniek, 10e jrg. no. 479, p. 68-69.
- Campen, M.H. van 1908, 'Sjofelen'. In: Opstellen. Bussum, p. 55-80.
- Gerversman, H. 1926, 'Henri Hartog'. In: Rotterdamsch Jaarboekje, derde reeks, 4e jrg. Rotterdam, p. 75-82.
- Heijermans Jr., Herman 1904, 'Henri Hartog •'. In: De Nieuwe Tijd. Sociaaldemocratisch Maandschrift, 9e jrg., p. 229-230.
- In Memoriam Henri Hartog. Mededeelingen (van de) Rotterdamsche vereeniging 'Voor de Kunst', no. 5, maart 1904. 16 pp.
- Meertens, P.J. 1954, 'Henri Hartog'. In: Mededelingenblad van de sociaal-historische studiekring, no. 3 (januari), p. 4-5.
- Noordegraaf, Jan 1974, De onbekende meester uit Schiedam. Henri Hartog 1869-1904. Leiden, 24 pp. Met bibliografie.
- Vox, 1904, 'Henri Hartog'. In: De Volksonderwijzer, 14e jrg. no. 5, p. 1.
- Wiersum, E. 1927, 'Henri Hartog'. In: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek VII. Leiden, kol. 531-532.
- Zimmerman, Willem 1928, 'Vijf en twintig jaar Kunst aan het Volk. Een overzicht en herinneringen'. In: De Socialistische Gids. Maandschrift der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, 13e jrg., p. 951-962.

Bibliografie van Henri Hartog

- 1893 'Eene vergadering van onderwijzers te Utrecht en de heer De Beaufort over de onderwijzersbeweging'.
De Bode. Orgaan van den Bond van Nederlandschen Onderwijzers, 5e jrg. no. 14, p. 1.
- 'Over den Bond en zijn Programma'
De Bode, 5e jrg. no. 21, p. 1.
- 1894 'Bakers en zuigelingen'
De Bode, 6e jrg. no. 1, p. 2.
- 'Naar aanleiding van recente kritiek op de leervakken'
De Bode, 6e jrg. no. 3, p. 1-2.
- 'Uitingen en verschijnselen. I.'
De Bode, 6e jrg. no. 8, p. 1.
- 'Uitingen en verschijnselen. II.'
De Bode, 6e jrg. no. 12, p. 2.
- 'Propaganda, alsjeblieft'
De Bode, 6e jrg. no. 18, p. 3.
+ ingezonden stuk
- 'De legende der persoonlijkheid'
De Bode, 6e jrg. no. 24, p. 1-2.
- 1895 'Vlaardingsche Bondsgeest'
De Bode, 7e jrg. no. 14, p. 3.
- 'Het studeeren der onderwijzers' (I)
De Bode, 7e jrg. no. 18, Bijblad.
- 'Het studeeren der onderwijzers' (II)
De Bode, 7e jrg. no. 20, p. 2.
+ over M.J. Koenen, Examenstudiën.
- 'De Heer Koenen als polemicus' (I)
De Bode, 7e jrg. no. 21, Bijblad.
- * 'De Heer Koenen als polemicus' (II)
De Bode, 7e jrg. no. 22, Bijblad, p. 1.
- 1896 'Korte Nabetrachting'.
De Bode, 8e jrg. no. 1, p. 2.

- + reactie op M.J. Koenen, 'Antwoord aan J.P.E. te Schiedam', in *De Bode*, 7e jrg. no. 23, p. 1.
- ++ Koenen reageert hierop met 'Mijn slotwoord', in *De Bode*, 8e jrg. no. 2, p. 2.
- 'Eene bevalling'.
Tweemandelijksch Tijdschrift, II/5, p. 271-288. Ook in *Sjofelen*, p. 1-21. Tevens in: M.C.A. van der Heijden, ed., *Werkmansboekje. Sociale bewogenheid in de literatuur rond 1900*. Utrecht 1971. *Spectrum van de Nederlandse Letterkunde* 22, p. 91-107.
- 'Over de laatste Expeditie van den heer M.J. Koenen te Maastricht'.
De Bode, 8e jrg. no. 18, p. 2.
- 1897 'Een zomeravond'. *TwTs* III/6, p. 436-461. *Sjofelen*, p. 22-50.
- 'Nog eens Van Houten'. *De Bode*, 9e jrg. no. 31, p. 3.
+ ingezonden stuk.
- 1898 * 'Bourgeois-literatuur. Eene polemieek'.
De Jonge Gids I, p. 542-545 en 641-645.
- 'Een transport'. *TwTs* IV/5, p. 300-305.
Sjofelen, p. 51-57.
- 'In d'r nieuwe woning'. *De Jonge Gids* II, p. 455-487. *Sjofelen*, p. 58-113.
Afzonderlijk verschenen te Rotterdam bij W.L. & J. Brusse in 1907. 128 pp. Met portret. Serie 'Een boek van', no. 4.
- 'Schipperszoontje'. *De Jonge Gids* II, p. 358-360. *Sjofelen*, p. 114-118. Ook in: R. Nieuwenhuys, ed., *Onze onzalige erfenis*, Amsterdam 1964, p. 133-137.
- 'Over anonymiteit'.
De Bode, 10e jrg. no. 20, p. 3.
+ ingezonden stuk.
- 1900 'Rondom het inboeitje'. *TwTs* VI/4, p. 99-113. *Sjofelen*, p. 119-135.

- 1901 *De olifanten-oppasser Jan Wijsneus*.
Komische soloscène. Muziek van A.F.
Arnhem Joh. C.M. van Mastrigt.
- Hoe zwaar menigeen zijn brood verdient*.
Komische soloscène. Muziek van H.
Davids. Arnhem Joh. C.M. van Mastrigt.
- + zie voor beide: Brinkman's Catalogus
( ) 1901-1910, Leiden z.j. (1912), p. 406.
- 1902 'Afspraakje'. *De Nieuwe Gids* 17
(Nieuwe Reeks, 7e jrg.), p. 387-405.
Sjofelen, p. 136-156.
- 'Buurtleven' (I - IV). *De 20e eeuw*
VIII/12, p. 652-692. *Sjofelen*, p. 157-202.
- 1903 'Buurtleven' (V). *De 20e eeuw* IX/5, p.
214-239. *Sjofelen*, p. 202-231.
- * 'Letterkundige verschijnselen I. Over
Boeken en Schrijvers. Subjektieve
opstellen door Anna de Savornin
Lohman'. *De Vrouw*, veertiendaagsch
blad, gewijd aan de onderlinge opvoeding
der vrouwen, 11e jrg. no. 5, p. 39-42.
- Een eigenwijs schrijfster* (Anna de
Savornin Lohman). Rotterdam W.L.
Brusse. Letterkundige Vlugschriften I.
16 pp.
- Maxim Gorki, *Slaapsteê* (Nachstasyl). Uit
de onderste lagen der samenleving.
Tooneelspel in 4 bedrijven. Naar de
Duitsche vertaling bewerkt door Henri
Hartog. Rotterdam W.L. & J. Brusse. 111
pp.
+ een tweede druk verscheen in 1905.
- * 'Letterkundige verschijnselen II. Frans
Coenen Jr. In Duisternis. L.J. Veen
Amsterdam'. *De Vrouw*, 11e jrg. no. 7,
p. 61-63.
- * 'Liedjes, Wijzen en Prentjes door J.H.
Speenhoff, Dichter-Zanger, Rotterdam
W.L. Brusse'.
De Vrouw, 11e jrg. no. 8, p. 70-71.

‘Amalie Skram, Twijfel, uit het Noorsch
vertaald door Betsy Nort. Almelo W.
Hilarius Wzn.’

1904

De Vrouw, 11e jrg. no. 8, p. 71-72.

‘Hektor, door Anna van Gogh-Kaulbach. Amsterdam, S.L. van Looy. 1903’. *Het Volk*, 4e jrg. no. 1132, p. 3-4.

* Letterkundige verschijnselen III. Verzen door Herman Gorter’. *De Vrouw*, 11e jrg. no. 9, p. 75-76.

* Letterkundige verschijnselen IV. In Duisternis door Frans Coenen Jr. L.J. Veen Amsterdam’. *De Vrouw*, 11e jrg. no. 11, p. 91-93.

‘Bikoerim door M.H. van Campen’. *De Kroniek*, 10e jrg. no. 479, p. 69-70 en no. 480, p. 77-78.

‘Buurtleven’ (VI + VII). *De 20e eeuw* X/3, p. 286-318. *Sjofelen*, p. 232-268.

‘Buurtleven’ (VIII). *De 20e eeuw* X/6, p. 290-301. *Sjofelen*, p. 268-280.

‘Bikoerim van M.H. van Campen, Bussum C.A.J. van Dishoeck’. *Het Volk*, 4e jrg. no. 1153, p. 3-4.

* ‘Multatuliana. Verspreide en onuitgegeven stukken met bibliographie, door dr. A.S. Kok en Louis D. Petit’. *Het Volk*, 4e jrg. no. 1158, tweede blad, p. 2.

* ‘Goed gestemd?’. *Het Volk*, 4e jrg. no. 1167, 2e blad, p. 1 p. 1.

‘Jeugd door Anna van Gogh-Kaulbach. Amsterdam P.N. van Kampen en zoon’. *Het Volk*, 4e jrg. no. 1168, tweede blad, p. 1.

‘J. Steijnen, Proletariërs, Amsterdam. D. Buis Dzn.’ *Het Volk*, 4e jrg. no. 1174, tweede blad, p. 1.

Sjofelen, Rotterdam W.L. Brusse. VIII, 280 pp. Met een ‘Woord Vooraf’ van Lodewijk van Deysel.